

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: «Декомунізаційні процеси в Україні»

Виконав: студент 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Грицак Ростислав Любомирович

Керівник: Голіченко Т.С.

Кандидат філософських наук,

доцент

Рецензент

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20__ р.

Київ - 2022 р.

План

Вступ.....	3
Розділ 1. Декомунізація як процес подолання наслідків комуністичної ідеології	5
1.1 Визначення декомунізації	5
1.2. Світовий досвід.....	15
1.3. Законодавчий приклад України та його міжнародне підґрунтя.....	33
Розділ 2. Початок та розвиток декомунізаційних процесів в Україні.....	40
2.1. Політична антропологія про процес: ідентичність, політика пам'яті	40
2.2. Декомунізаційний процес в Україні — реалії.....	49
Розділ 3. Декомунізація в умовах війни з Росією.....	59
Висновки.....	65
Список використаної літератури.....	68
Анотація.....	75

Вступ

Актуальність теми дослідження:

Декомунізаційні процеси, що тривають сьогодні в нашій державі, є важливою ознакою творення нової свідомості українського суспільства. Переосмислення історії, засудження злочинів режиму, відхід від комуністичних ідей та спадщини Радянського Союзу є його основою. Цей процес не є швидким, а тому він триває з часів отримання незалежності в 1991 році і до сьогодні. Декомунізація стикається з різними викликами та перепонами, але разом з тим набирає стрімких обертів свого впровадження протягом останніх років. Події Революції Гідності в 2013-2014 роках, окупація та анексія частини територій після, повномасштабна війна з Російською Федерацією в 2022 році запустили процеси, які чітко і назавжди відбилися на формуванні нової, позбавленої радянської спадщини, загальноукраїнської ідентичності. Живучи в цьому процесі, ми стаємо прямими його учасниками, а тому важливо розуміти, як саме він здійснюється і як в цьому задіяна держава. Дослідивши історичне підґрунтя, соціологічні дані та державну політику в сфері декомунізації, ми зможемо краще зрозуміти, що таке декомунізація, як вона впливає на суспільство і які його проблеми вона зможе вирішити.

Мета дослідження: визначити, яким чином декомунізаційні процеси впливають на політичну свідомість суспільства.

Завдання:

Висвітлити передумови декомунізаційного процесу.

Висвітлити світовий досвід в декомунізації.

З'ясувати законодавчу базу декомунізації.

Виявити, який вплив декомунізація має на політичну свідомість суспільства.

Визначити, з якими проблемами стикається декомунізаційний процес.

Визначити ставлення українців до декомунізації.

Об'єкт дослідження – декомунізаційні процеси в Україні.

Предмет дослідження – вплив декомунізації на політичну свідомість суспільства України.

Методологія дослідження: було використано історичний, узагальнюючий, описовий, загальнологічний, аналітичний методи дослідження.

Джерельна база дослідження:

Для дослідження про декомунізаційні процеси в Україні було зібрано матеріали з багатьох інтернет-ресурсів. Проаналізовано статті, інтерв'ю, історичні та соціологічні дані на задану тему. Також використовувались нормативно-правові акти, такі як закони України, укази Президента України, Резолюції Парламентської Асамблеї ОБСЄ та Ради Європи, Декларація Європейського Парламенту.

Структура та обсяг дипломної роботи

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури. Основна частина дипломної роботи складає 67 сторінок. Загальний обсяг роботи становить 75 сторінок.

Розділ І. Декомунізація як процес подолання наслідків комуністичної ідеології

1.1. Визначення декомунізації

Декомунізація в Україні розпочалась одразу після Революції Гідності. В 2015 році Верховною Радою України було ухвалено низку так званих декомунізаційних законів. Декомунізація триває вже восьмий рік. Фактично ж процес відновлення історичної пам'яті та переоцінки наслідків радянської окупації в Україні був запусканий після розпаду Радянського Союзу у 1991 році, проте це був несистемний процес.

Для подальшого освітлення теми і її розуміння необхідно дати визначення певним термінам, що буть згадуватись впродовж усієї роботи. Також важливо визначити, яке історичне підґрунтя в декомунізації і чому питання про цей процес є таким жваво обговорюваним протягом багатьох останніх років.

Отже, процес декомунізації – це відходження від комуністичних ідеалів та ідеології, зміна свідомості суспільства. Також цей процес є важливою частиною усвідомлення українцями їх історичної пам'яті.

Відповідно, історична пам'ять — це фактор, що об'єднує та споріднює групу людей під одним історичним наративом. Саме історична пам'ять є одним із чинників формування національної ідентичності і завдяки їй люди усвідомлюють себе як націю.

Важливим у цих процесах є роль держави, адже вона має інструментарій, за допомогою якого може проводити формування у суспільства спільної історичної пам'яті. Таким засобом та типом управління є політика пам'яті.

Отже, важливо розуміти, що процес декомунізації тісно пов'язаний з пам'яттю

людини і як саме соціум та держава формують спогади про історичні події.

Одним із засновувачів та основоположників наукових дослідів про історичну, колективну пам'ять був Моріс Альбвакс «Maurice Halbwachs». В своїй роботі «Соціальні рамки пам'яті» 1925 року публікації автор досліджує функціонування колективної пам'яті, а також наголошує на тому, що індивідуальна пам'ять прямо залежить від колективної і коригується соціальним підтекстом. Тобто, автор стверджує, що у свідомості кожної окремої людини запам'ятовування чи пригадування тих чи інших фактів обумовлено певними параметрами «рамками» та «орієнтирами», які напряму створюються суспільством, в якому ця людина проживає. Маються на увазі культурні звичаї, обряди, мова, соціальні інститути тощо. Отже, індивідуальна пам'ять напряму залежить від типу мислення, що властива кожному конкретному соціуму. В своїй роботі Альбвакс робить висновок, що пам'ять - це завжди реконструкція спогадів, а таким чином вона опирається на отриманий життєвий досвід з минулого, відповідно вона може змінюватись і набувати інших форм у разі отримання нового досвіду чи певної соціальної зміни. Отже, колективна пам'ять з плином часу може коригувати сама себе і пристосовуватись до нових стандартів та норм. Важливо розуміти, що колективна пам'ять кожного індивіда залежить від тих соціальних груп, в яких вона знаходиться. Сучасна людина виконує великий перелік функцій і може бути залучена до комунікації у різних соціальних групах. Відтак, людина привносить особливості однієї групи в іншу. Пам'ять не є чимось однорідним і стійким, а може змінюватись від контексту, в якому знаходиться індивід чи група людей. Таким чином, у держави є механізми як можна вплинути на пам'ять суспільства, наприклад, через освітні, культурні та просвітницькі заходи. Отримуючи новий багаж знань, суспільство буде формувати новий стиль розуміння тих чи інших історичних фактів, а відтак їх відношення і пам'ять про події буде формуватись і деформуватись одночасно.

Ще одним досягненням у дослідженні та визначенні поняття пам'яті Морісом

Альббаксом є його ідея про те, що колективна пам'ять потребує локалізації у певних місцях. Такі місця стають символом, певним ритуалом і спонукають людей частіше згадувати ті чи інші історичні моменти. Це інструмент, завдяки якому можна закріпити та виразити у соціумі певний тип пам'яті та культурні цінності. В подальшому ідею Моріса Альббакса про локалізацію колективної пам'яті розвиває П'єр Нора «Pierre Nora» у своїй роботі «Місця пам'яті». Опіраючись на ідеї колективної пам'яті, він пише про те, що вона кристалізується саме у місцях пам'яті. Такими місцями можуть бути архітектурні споруди, музика, твори, географічні локації, історичні артефакти чи навіть люди, які зберігають пам'ять про історичні події. Основна функція таких місць це збереження, закріплення певної ідентичності, завдяки якій соціум зможе себе ідентифікувати. В таких місцях у людей формується уявлення про те, хто вони такі і про свою історію. Автор звертає увагу, що в ХХ столітті практики долучення до колективної пам'яті змінюються та набувають нових форм. Модернізація, розвиток промисловості та розширення міст змінюють правила життя людей. Відбуваються зміни в сімейних відносинах та цінностях, люди стають дедалі мобільніші та переїжджають частіше.

Раніше, коли пам'ять про історичні події та місцевість, де проживає родина, переходила з покоління в покоління, від дідуся до внука, від батька до сина, а люди не змінювали місце свого проживання, індивіду було простіше долучитись до колективної пам'яті. Він ототожнював себе з місцевістю, де виріс, і з людьми, біля котрих зростав. Модернізація ж зруйнувала такі вкорінені практики набуття колективної пам'яті. Люди стали гнучкіші і отримали більше можливостей для самореалізації. Вони частіше змінюють місце проживання заради роботи, частіше входять в нові соціальні групи та більше навчаються новому. Проте необхідність відчуття спорідненості та долученості до колективного і надалі існує і є необхідним чинником для розвитку як індивіда, так і держави.

Отже, саме в цей час держава стає одним із чинників, що забезпечує

формування колективної пам'яті в соціумі. Завдяки своєму інструментарію та повноваженням держава має можливість створювати місця пам'яті. Наприклад, пам'ятники, державні свята, церемоніальні дійства та забезпечувати розвиток культурного простору в потрібному для неї векторі. Це одночасно є великим плюсом держави, але так само і мінусом, адже такі повноваження дають можливість для маніпуляції і створенні місць пам'яті, які по своїй суті не несуть в собі дійсно чогось вагомого. Наприклад, церемонії можуть стати шаблонними і люди з часом перестануть вловлювати їх сенс, ще гірше будуть сліпо повторювати завчені постулати. П'єр Нора вважає, що не можна говорити однаково про історію в різні історичні моменти, адже кожна нова ситуація змінює картину і змушує ставити нові запитання до історичних подій та дивитись на них під іншим кутом.

Загалом місця пам'яті є тим інструментом, який можна використати як і на благо держави, її соціуму і населення, так і навпаки. В одних державах вони створюються органічно та існують задля збереження спадщини, переосмислення історії і направлені на культурний розвиток. Інші ж держави можуть використовувати їх як засіб пропаганди для створення святого та піднесеного, а також для вкорінення ідеологій.

Описані вище ідеї та думки авторів нам необхідні для того, щоб краще зрозуміти процеси, що відбуваються в Україні вже протягом багатьох років. Ці визначення дадуть нам інструменти та розуміння того, чому певні рішення були прийняті і є необхідними для функціонування держави, а також чому деякі з них були суперечливими.

Важливим є зрозуміти чому ці декомунізаційні процеси взагалі є можливими і чому вони трактуються як такі, що повинні забезпечити розвиток української держави та суспільства. Для цього нам необхідно звернутися до історичного підґрунтя декомунізації.

Отже, після багатьох років правління тоталітарного радянського режиму в

Україні наше суспільство намагається на рівні вже державної політики викоринити ті рештки радянської спадщини, що залишились. Зокрема, позбутись тих наративів та ідеології, що були направлені на злочини проти людяності. Сьогодні нам важливо пам'ятати нашу історію та зберегти її в історичній пам'яті суспільства задля того, щоб не допустити помилок минулих поколінь. Історична пам'ять в цьому контексті є тим фактором, що споріднює і з'єднує минуле з теперішнім та майбутнім. Також вона є важливою спадщиною, що проходить через покоління і допомагає зберегти та передати пам'ять нащадкам про трагедії українського народу, який постраждав, як і багато інших народів, від злочинів радянської окупаційної влади. В той час як низка країн соціалістичного блоку провели декомунізацію в тій чи іншій формі одразу після розпаду Радянського Союзу та отримання незалежності у нашій державі, на жаль, ці процеси відбувались повільно та не мали форми державної політики до 2014 року. Процес встановлення історичної правди, подолання стереотипів та звичок, що були притаманні радянській людині, повинен здійснюватися завдяки державній політиці, яка має на меті забезпечити суспільство інструментами і можливостями для суспільної дискусії та переосмислення історії. Такі процеси були гостро необхідні в 2014 році, на початку війни з Російською Федерацією. Сьогодні, коли Росія веде війну вже без прикриття, ми можемо бачити, що ці процеси переосмислення та декомунізації так чи інакше зіграли свою роль в історії Української держави, адже навіть у зверненні Путіна 24 лютого ми могли почути слова про декомунізацію в Україні.

Протягом багатьох років політика пам'яті в Україні набувала різних форм та змін. Зазвичай це відбувалось внаслідок того, що до влади приходили різні політичні сили, з різним підходом до історії України, а відповідно і до політики пам'яті. Владна верхівка змінювалась, а разом з тим змінювалась ідеологія та риторика, з якою вона вела політику. Таким чином, у державі постійно велись суперечки з багатьох історичних питань. В тому числі політика пам'яті дуже залежала від того чи велась в державі проукраїнська політика, чи проросійська.

З 2014 року стало зрозуміло, що проросійські сили в Україні вже не зможуть отримати більшість, а тому в державі з'явилась можливість виробити єдиний вектор політики, що буде направлений на зближення з Європою та переосмислення власних трагічних сторінок історії. Декомунізація якраз і є одним із інструментів цього зближення. Переосмислення історичних подій, відхід від залишків комуністичних радянських ідей та осмислення українцями їх національної ідентичності разом з формуванням європейського нарративу повинно було забезпечити суспільство від повторення жахливих історичних помилок, а також унеможливити відродження тоталітаризму.

За словами історика і публіциста О. Зінченка, «Декомунізація – це ж не просто зміна назв. Ідеться про цінності, на яких має будуватися нове українське суспільство. Це зміна свідомості, переосмислення минулого. Ключове у цьому процесі – засудження тоталітаризму. Верховна Рада від імені народу проголосила, що для України жодні тоталітарні практики неприйнятні, незалежно від того, якого вони кольору – червоного чи чорного. І цей діалог про минуле ще триватиме довго»¹

Отже, у період з того часу як Україна отримала незалежність ми могли бачити, що відбувалась поступова культурна дерадянізація в нашій державі. Адже, в будь-якому випадку час йшов, покоління змінювались, а суспільство глобалізувалось завдяки новим засобам зв'язку та отримання інформації. Цей процес майже не мав форми державної політики і носив суперечливий характер, бо відбувався хаотично, а інколи стикався з перепонами як з боку держави, так і з боку суспільства. Лише з 2014 року ми можемо бачити, що державна політика формування культурно та історично спорідненої нації набула офіційного характеру та впроваджувалась вже цілеспрямовано. Саме в 2014 році питання декомунізації було особливо актуальним, адже однією з тих причин, що дали

¹. Понад 1000 міст і сіл в Україні декомунізовані. *bbc.com*.
URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/11/161107_7_november_decommunization_results_sd (дата звернення: 21.06.2022).

змогу Російській Федерації окупувати частину наших територій та анексувати Крим, було ототожнення українцями себе і росіян як частини чогось одного і цілого. Українська ідентичність була не так сильно виражена у наших громадян, тому російській владі вдалось розпалити ворожнечу всередині самої України завдяки впровадженню інформаційних атак та впливу на свідомість проросійсько налаштованої частини населення.

Протягом багатьох років ми могли бачити, що російська політика в самій Росії, а також і в Україні, була спрямована на те, щоб повернути нас у сферу свого впливу. В такій політиці Росії ми можемо простежити певні форми радянської та імперської моделі держави. Зазвичай Росія просувала та досі просуває концепцію так званого «русского мира», в якій Україна є невід'ємною її складовою. До початку повномасштабного вторгнення в 2022 році можна було спостерігати, що настрої та особливості російської пропаганди змінювались, а кількість згадувань про так званий «єдиний народ», про який так часто говорили у 2014-2016 роках на російському телебаченні, зменшувалась, але, звісно, нікуди не зникала повністю. Відтак, в 2021 році на сайті Кремля публікується стаття президента Російської Федерації під заголовком «Про історичну єдність росіян та українців».

Отже, оскільки Росія і надалі бажала тримати Україну в зоні свого впливу, нам було необхідно здійснити певний зсув у розумінні своєї ідентичності і відношенні до держави. Процес декомунізації в ідеалі і був направлений на те, щоб подолати чинники, які допомагають російській владі розігрувати свої маніпуляційні карти. Відповідно, декомунізаційний процес був необхідним та дуже важливим аспектом цього протистояння, адже мав сприяти розвитку громадянської та політичної стабільності, а також забезпечити розвиток суспільства в напрямі національної ідентичності з вектором у розвиток в європейському просторі та цінностях. Колишній голова Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович ще в 2015 році говорив, що

«декомунізація важлива саме зараз, саме тепер, коли Україна протистоїть Росії, яка у своїй агресії опирається на радянську міфологію, адже декомунізація для нас – це ідейна ціна проти ворога. Зупинити її – по суті спроба підважити можливості нашої перемоги».²

Метою декомунізації було остаточно розірвати ідейні та ідеологічні зв'язки з Радянським Союзом як в топоніміці, місцях пам'яті, так і в сприйнятті історичних подій та імен. Такий підхід є важливою частиною інформаційної війни України проти Росії. Важливо пам'ятати, що декомунізація впроваджувалась в короткі терміни, а, відповідно, нам потрібно розрізняти декомунізацію як перейменування вулиць, заборону символіки та знесення пам'ятників і декомунізацію, що направлена на зміну свідомості, системи цінностей, переосмислення історії та створення нової політичної культури в українців. Історикиня Катерина Кобченко пише, що сьогодні «офіційна політика декомунізації спрямована на вироблення національного історичного нарративу шляхом насамперед відмови від негативної спадщини радянського минулого: спогадів про злочини цього режиму в топоніміці та інших місцях пам'яті, насамперед – у пам'ятниках. Водночас має місце творення нової консолідованої картини минулого, яка б включала власний пантеон національних героїв. В основі національної політики пам'яті лежить процес українського державотворення та боротьби за незалежність, а серед кроків, зроблених у цьому напрямку – намагання поєднати різні явища, які донедавна виглядали конфронтаційними: насамперед йдеться про події ХХ століття, такі як історія боротьби УПА та Червоної Армії»³.

Оскільки протягом багатьох років Україна була в складі різних держав, а нами

². Експерт: декомунізація відбувається незалежно від волі політиків. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/News/136514> (дата звернення: 21.06.2022).

³. Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний контекст. *Українознавчий альманах*. 2016. Т. 16. С. 66. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/161/153> (дата звернення: 21.06.2022).

правили верхівки, які були байдужі до становища українського народу, наша історична пам'ять набувала різних форм, в залежності від політичної ситуації і влади. Під час радянського правління українцям нав'язували певні стереотипи, міфи та хибні уявлення щодо самих себе. Також заборонялась велика кількість українських діячів, поетів та історичних подій. Деякі з них висвітлювались із зручної для тодішньої влади сторони та світла. Наприклад, Тараса Григоровича Шевченка радянська влада висвітлювала як першого українського комуніста і борця із панами.

«В одному з нещодавніх виступів академік Іван Дзюба з гіркотою зізнався: «шістдесятники» щиро вірили, що досить буде знищити цензурні заборони й знести ідеологічний диктат КПРС, – і українська мова й культура самі собою посядуть належне їм суспільне місце. На жаль, цього не сталося. Навіть в умовах політичної свободи становище національної мови й культури в незалежній Україні залишається складним (щоб не сказати – загрозливим). Реальні соціокультурні та соціолінгвістичні процеси виявилися значно складнішими, аніж це уявлялося романтикам українського відродження»⁴.

Отже, ми можемо бачити, що з того часу, коли Україна отримала свою незалежність було зроблено дуже мало для того, що переосмислити нашу історію і відійти від радянського способу мислення та життя. В першу чергу це відбулось тому, що це було нецікаво керівництву нашої держави, яке ще й час від часу користувалось радянською спадщиною задля отримання політичної підтримки. Таким чином, суспільство в Україні було поділене на два історичні та ідеологічні табори. Захід та схід держави жив з різним уявленням про національних героїв та історичну спадщину. Оскільки ставлення до Радянського Союзу, до персони Степана Бандери чи Романа Шухевича було різним, в залежності від регіону,

⁴. Стриха М. В. Що нам робити з нашою історією?. *Академія наук вищої школи України*. URL: <http://anvsu.org.ua/striha-m-v-shho-nam-robiti-z-nashoju-istor/> (дата звернення: 21.06.2022)

політики використовували такий соціальний поділ і тільки поглиблювали його протягом багатьох років. Врешті-решт це стало однією з причин політичної та соціальної кризи наприкінці 2013 року і її загострення в 2014 відповідно. Загалом, сьогодні можна казати про те, що однією з фаз та причиною того, чому декомунізація почала впроваджуватись, стала Революція Гідності.

Першопочатково це була декомунізація свідомості, адже велика частина суспільства бажала відійти від радянського способу бачення світу і почати розбудовувати власну державу з вектором на інтеграцію в Європейський Союз. В той час у багатьох українців відбулося переформатування розуміння культури нашого народу, його історії та соціальної, політичної взаємодії. Звісно, не можна говорити про те, що в одну мить мислення та цінності українців зазнали змін, але таким чином у багатьох були закладені думки про те, що стара система не працює і потрібно творити нову.

1.2. Світовий досвід

Декомунізація не є українським винаходом. Процес системних антикомуністичних змін відбувався, а подекуди і досі відбувається в більшості країн так званого «східного блоку»: Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, балтійських країн. Навіть сучасну Росію не оминула боротьба з наслідками радянського комуністичного режиму. Адже всі вони отримали свою частину радянської спадщини у вигляді топоніміки, символіки, партійних діячів, спецслужб та закритих архівів.

Щоправда, в кожній країні декомунізаційний процес має свої особливості та глибину. Десь обійшлися зміною топонімів та знесенням пам'ятників, десь було проведено люстрацію, а десь – комуністичних лідерів розстрілювали разом з родинами. В деяких країнах декомунізація є частиною державної політики, а в інших відбувалась більше, як бажання самого народу прибрати з міст радянську спадщину.

Звісно, окрім того, що в деяких аспектах ці процеси відрізнялись в залежності від країни, в багатьох інших аспектах вони були подібними та перекликались. Наприклад, подібно до Українського інституту національної пам'яті подібні організації існують в інших країнах, що постраждали від злочинів комуністичних режимів.

Отже, доволі корисним і цікавим буде розглянути та проаналізувати досвід інших держав у декомунізації та процесах, які її супроводжували. Подивитись, які декомунізаційні структури були створені, діють та що можна від них почерпнути корисного для українського прикладу.

Польща

Розпочати аналіз декомунізації в Польщі в першу чергу можна, звернувши увагу на Інститут національної пам'яті.

Цей орган було створено в 1998 році Законом про Інститут національної пам'яті, як комісії про розслідування злочинів проти польського народу.

Великою відмінністю від такого ж інституту в Україні польський Інститут національної пам'яті має певні прокурорські повноваження. Основою для його створення була Головна комісія з розслідування німецьких злочинів, яка існувала з 1940-х років.

«До архівного фонду Інституту національної пам'яті увійшли документи, створені та нагромаджені органами державної безпеки і внутрішніх справ, прикордонниками, судами, прокуратурою, відділами тюремної служби та ін.»⁵

Сам Інститут національної пам'яті складається із чотирьох підрозділів, а саме:

1. Бюро публічної освіти — проводить наукову та просвітницьку діяльність;
2. Бюро з надання доступу і архівації документів — займається збором документів, отриманих у спадок від комуністичних часів, опрацюванням і наданням до них доступу тощо;
3. Комісія з розслідування злочинів проти польського народу;
4. Люстраційне бюро.»⁶

Ці підрозділи діють як на місцевому рівні, так і на центральному.

Цікавою особливістю польського Інституту національної пам'яті є те, що він тісно зв'язаний із Законом про люстрацію «У Польщі люстровано понад 20 тис. осіб від моменту ухвалення 2007 року Закону про люстрацію. Щоб перевірити

⁵. Прес-центр Центру досліджень визвольного руху. Завдяки доступу до архівів у Польщі люстрували 20 тисяч публічних осіб. *Центр досліджень визвольного руху*. URL: <http://vr.komkor.in.ua/?p=22975> (дата звернення: 21.06.2022).

⁶. Махун С. Януш Куртика: «Історична політика – це справа держави». *ZN.ua*. URL: https://zn.ua/ukr/internal/yanush_kurtika_istorichna_politika__tse_sprava_derzhavi.html (дата звернення: 21.06.2022).

дані, надані публічними особами про себе, не треба надсилати окремі вимоги до різних відомчих архівів і зважати на їхню милість, адже всі документи спецслужб, створені до липня 1991 року, передані на баланс Інституту національної пам'яті».⁷

Таким чином законодавство зобов'язує публічних осіб, в тому числі і президента країни, урядовців, суддів, сільських голів, адвокатів та навіть ректорів вищих навчальних закладів пройти цю процедуру подачі декларації, в якій вказують і факти про співпрацю із комуністичними спецслужбами. Люстрація означає перевірку на достовірність тої інформації, що людина надала про себе.

Перші спроби впровадити люстрацію відбулись ще в 1991 році. Проте через значний поспіх і бажання використати люстрацію як механізм політичної боротьби, було прийнято люстраційну постанову, яка порушувала інші закони. Відтак, протягом деякого часу проводились дослідження та складались списки тих високопосадовців, які підпадають під люстрацію, і врешті-решт, коли вони були сформовані, туди потрапили «64 особи: троє міністрів, вісім заступників міністрів, троє високих посадовців із Канцелярії президента, 39 депутатів Сейму та 11 сенаторів»⁸.

Також в список потрапляє і голова польського сейму та президент Лех Валенса «Lech Wałęsa», який в подальшому відкидає всі звинувачення щодо співпраці з комуністичним режимом і звинувачує Міністерство внутрішніх справ в фальсифікації інформації та вибірковості дослідження документів.

Далі відбувається низка політичних подій та заяв, яка закінчується тим, що

⁷. Прес-центр Центру досліджень визвольного руху. Завдяки доступу до архівів у Польщі люстрували 20 тисяч публічних осіб. *Центр досліджень визвольного руху*. URL: <http://vr.komkor.in.ua/?p=22975> (дата звернення: 21.06.2022).

⁸. Зінченко О. Чому Польщі вдалося? Люстрація і загальна декомунізація як економічні чинники (ЧАСТИНА 2). *Тексту.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/articles/44154/Chomu_Polshhi_vdalosa_Lustracija_i_zagalna_dekomunizacija-44154/ (дата звернення: 21.06.2022).

конституційний трибунал проголошує те, що люстраційна постанова суперечить конституції і таким чином не може бути приведена в життя.

Отже, після цих подій люстраційне законодавство було впроваджене тільки через 5 років, а набрало остаточної форми та закріпилось лише після 2007 року. Багато хто вважає, що найважливіший момент для люстрації було втрачено, а люстрація провела за пізно, адже не встигла зачепити людей, які були при владі на початку.

Щодо закону про декомунізацію цікаво, що в Польщі його писали з оглядом на український закон. Відмінність була в тому, що польський закон був більш практичним і мав на меті саме заборону до використання в публічному просторі переліку певних назв. Проте, цим законом не визначалось, що потрібно робити з пам'ятниками радянської епохи, які знаходились у публічному просторі. Ці пам'ятники викликали обурення в певних груп польського суспільства, а тому час від часу навіть здійснювались акти руйнування таких споруд. Варто зазначити, що такі акти проводились саме націоналістично налаштованими групами. Тому до закону про декомунізацію були внесені правки і тепер він визначає статус таких пам'ятників. Отож, пам'ятники, які знаходяться у публічному просторі, відтепер не можуть увіковічувати конкретних осіб, організації події та дати, що в той чи інший спосіб пропагують і символізують комуністичний чи інший тоталітарний режим. Такі пам'ятки підлягають знищенню і здійснюється за рішенням воєводи на підставі рішення Інституту національної пам'яті. Для пам'ятників, які знаходяться на місцях поховань, кладовищах, було зроблене виключення, такі пам'ятки не підлягають демонтуванню.

Цікаво, що значною мірою на проведення декомунізації в Польщі вплинули саме події в Україні та її пакет законів про декомунізацію. Декомунізація на державному рівні в Польщі проходила не так гостро, як у нашій державі, адже проводилась в різний час та й загалом має різне історичне підґрунтя.

На тлі повномасштабної агресії Росії проти України в Польщі розпочалася чергова хвиля декомунізаційних процесів. Голова польського Інституту національної пам'яті Кароль Навроцький «Karol Nawrocki» зауважив, що влада тих місцевостей, яка не змогла за роки від початку дії закону демонтувати пам'ятники комуністичного періоду, має бути готова до примусового їх усунення. Наразі в Польщі нараховується 60 муніципалітетів, в яких не завершено декомунізаційні процеси. З огляду на російсько-українську війну, Навроцький наголосив, чому декомунізація важлива для Польщі, адже «історія стає живим досвідом на наших очах. Одягнені у форму Російської Федерації, з Леніним і Сталіним в головах російські солдати "звільняють" Україну, вбиваючи жінок і дітей. Російське вторгнення в Україну супроводжується прославленням російських шовіністичних традицій і повторенням злочинів радянської влади. Це змушує нас усвідомити важливість якнайшвидшого звільнення від імен і символів, що пропагують комунізм, з польського публічного простору»⁹

Чехія

Розглядаючи приклад Чехії, в першу чергу потрібно звернути увагу на те, що ще в Чехословаччині був прийнятий перший декомунізаційний закон. Цей закон забороняв обіймати керівні посади в державі тим людям, які були долучені до колишніх органів державної безпеки, міліції та членам партії, що мали владу на районному рівні та вище. Цей закон мав термін дії 5 років, проте в подальшому вже в державі Чехія його було подовжено до 2000 року, після чого він був подовжений вже без обмежень в часі та діє і нині. Завдяки закону вдалося очистити владу від колишніх представників комуністичного радянського режиму і привести до управління державою нових людей, що діяли принципово та сформували уряд народної довіри. За різними даними повідомляється, що завдяки люстрації від владних повноважень було усунуто понад 300 тисяч осіб.

⁹. Гончарова К. "Час надолужити згаяне". Польща зносить радянські пам'ятники на тлі війни в Україні. РБК-Україна. URL: <https://travel.rbc.ua/ukr/show/vremya-naverstat-upushchennoe-polsha-snosit-1650449039.html> (дата звернення: 21.06.2022).

Не дивлячись на це, Ігор Кулик в одному з інтерв'ю каже, що «Якщо послухати самих чехів, то вони скажуть, що у них люстрація до кінця не відбулась. Вони так само нею не задоволені в силу різних обставин.»¹⁰

Так чи інакше, одним із чинників успіху розбудови демократії та розвитку громадянського суспільства в Чехії можна назвати цей закон про люстрацію

Також в Чехії для подолання комуністичного минулого існує організація, яка називається «Бюро з документації та розслідування злочинів комунізму». Вона була утворена в 1995 році. До її повноважень входить викривати і переслідувати кримінальні порушення, що були вчинені та не вирішені через політичні причини в період 1948-1989 років.

Зазначається, що «окрім слідчої справи, Бюро займається важливою документальною діяльністю, яка полягає у збиранні та оцінці інформації, матеріалів та документів, що підкріплюють незаконність комуністичного режиму та його репресивного апарату. У сфері документації з 1999 року компетенції розширилися і на період із 1 січня 1945 року до моменту, коли комуністи у лютому 1948 року взяли владу до рук. Отримані матеріали та інформація з одного боку використовуються для слідчої роботи поліції і одночасно відповідним способом доступні широкому загалу формою випуску та безкоштовної дистрибуції (насамперед у публічних бібліотеках та в цілій мережі середніх шкіл та вишів) різного виду публікацій (збірники Securitas Imperii, монотематичні Зошити та серія Свідectво), та співпрацею з пресою, радіомовленням та телебаченням, з вишами (лекції та семінари) та цілою низкою відомих вітчизняних та зарубіжних установ, включаючи співпрацю з установами посткомуністичних країн, що займаються відповідною проблематикою»¹¹

¹⁰. Кулик І. Недостатньо відкрити архіви, потрібна декомунізація в головах – Ігор Кулик про посткомуністичну Чехію. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/new-folder-2/nedostatn-o-prosto-vidkryty-arkhivy-vazhlyvo-zrobyty-dekomunizatsii-u-holovakh-igor-kulyk> (дата звернення: 21.06.2022).

¹¹. Бюро по документации и расследованию преступлений коммунизма Службы уголовного розыска и расследования Полиции Чешской Республики. *policie.cz*. URL: <https://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-ruska-verze.aspx> (дата звернення: 21.06.2022).

Також в 1993 році було прийнято «Закон про протиправність комуністичного режиму та про боротьбу з ним». В цьому законі йдеться про те, що «Усвідомлюючи обов'язок вільно обраного парламенту розраховатися з комуністичним режимом, Парламент констатує, що Комуністична партія Чехословаччини, її керівництво та члени відповідають за спосіб правління у нашій країні в 1948-1989 рр., зокрема за програмне знищення традиційних цінностей європейської цивілізації, за свідоме порушення людських прав та свобод, за моральний та економічний занепад, який супроводжувався судовими злочинами та терором проти тих, хто мав відмінну думку, заміною дієвої ринкової економіки директивним управлінням, руйнуванням традиційних принципів майнового права, зловживанням виховання, освіти, науки та культури для політичних та ідеологічних цілей, безоглядним знищенням природи, та проголошує, що у своїх подальших діях буде керуватися цим законом.»¹²

Варто зауважити, що згідно з прийнятими законами низка осіб, які співпрацювали із комуністичним режимом, наприклад, працювали в спецслужбах та народній міліції також не можуть обиратись на певні державні посади та балотуватись на виборах.

Протягом 90-х років в Чехії відбувалось поступове відкриття архівів, аж до моменту прийняття в 2004 році закону про вільний доступ до всіх архівів комуністичного періоду. 1 серпня 2007 року було створено Інститут дослідження тоталітарних режимів.

Незважаючи на достатню кількість нормативно-правових документів, які регулюють декомунізаційні процеси в Чехії, комуністична партія там не є забороненою. І навіть більше, багато років поспіль Комуністична Партія Чехії і Моравії була представлена у парламенті. Так було аж до останніх виборів в 2021

¹². Закон про протиправність комуністичного режиму та про боротьбу з ним. *Посольство Чеської Республіки в Києві.*

URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/vyrovnavani_s_minulosti/x2012_09_24/index.html (дата звернення: 21.06.2022).

році, на яких комуністи вперше не подолали 5% бар'єр.

Словаччина

Розглядаючи приклад Словаччини, ми теж повертаємось до часів Чехословаччини. Компартія правила в Чехословаччині з 1948 до 1989 року, а країна входила до радянського блоку. Після оксамитової революції 1989 року в Чехословаччині почала відбуватись поступова демократизація, а в 1993 році країна розділилась і на світовій карті постали дві держави Чехія та Словаччина.

Як згадувалось вище, в Чехословаччині діяв закон про люстрацію, що був прийнятий в 1991 році терміном на 5 років. Проте, на відміну від Чехії, яка подовжила цей закон в подальшому, в Словаччині він перестав діяти в 1994 році. Також стосовно люстрації можна помітити, що вона проходила не так різко і якісно як в Чехії. По суті можна говорити про те, що люстрація була мінімальною, а самі представники влади були негативно до неї налаштовані.

В Словаччині також діє Інститут національної пам'яті, його було створено в 2003 році. В ньому зберігаються архіви нацистської Словаччини, а також документи комуністичної Чехословацької держави. Інститут займається вивченням історії того періоду та поширенням інформації про нього.

Відносно недавно, 4 листопада 2020 року, в Словаччині заборонили комуністичну символіку, а комуністичну партію Чехословаччини визнали злочинною. Так само як і в Україні було зазначено, що забороняється і комуністична, нацистська топоніміка, пам'ятники і подібне. Єдиним виключенням із заборони є ті історичні діячі, що активно боролись проти цих режимів вже після. Щодо суперечливих особистостей того періоду рішення про їх заборону буде приймати саме Інститут національної пам'яті.

Румунія

Аналізуючи державну політику Румунії у сфері декомунізації та її історію, можна зрозуміти, що в них не були прийняті люстраційні закони як в інших країнах Європи. Фактично люстрація в Румунії не була проведена.

В Румунії, на відміну від інших країн, позбавлення від комунізму почалося із повстання та страти комуністичного лідера Ніколае Чаушеску.

«Революція 1989-го стала переломним моментом в історії країни, яка провела вододіл між тоталітарним минулим і демократичним теперішнім. Утім, навіть після успішного скинення диктатора ставлення до комуністичного режиму та до особи Чаушеску лишилося неоднозначним. Частина населення вважає соціалістичне минуле нелегітимним і кримінальним, інші ж, особливо в часи економічної кризи та пошуку уявного відчуття соціальної захищеності, з ностальгією озираються на той період.»¹³

«Ситуація змінилася 2006 року, коли країна готувалася до вступу в ЄС. Із метою наближення до європейських стандартів політики пам'яті в Бухаресті постала Комісія з аналізу комуністичної диктатури в Румунії, заснування якої довгий час домагалися дисиденти, історики та громадські активісти. Створена при президентові, вона була покликана сприяти інтенсивнішому дослідженню епохи комунізму в країні.»¹⁴

В Румунії було декілька спроб прийняти закон про люстрацію, що забороняв б займати владні посади людям, які були долучені до комуністичної влади. Цей закон мав би діяти протягом 5 років з моменту його ухвалення. Перша спроба була в 2010 році, друга - в 2012, проте кожен із законів був визнаний конституційним судом Румунії як антиконституційний.

Також варто звернути увагу, що організацією, яка відповідає за засудження комуністичного режиму в Румунії, є Інститут з розслідування комуністичних злочинів у Румунії. Організація займається розслідуванням злочинів комуністичного режиму, що були здійснені в період з 1945 по 1989 роки.

¹³. Огієнко В. Невилікувані хвороби минулого. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/History/86570> (дата звернення: 21.06.2022).

¹⁴. Огієнко В. Невилікувані хвороби минулого. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/History/86570> (дата звернення: 21.06.2022).

Естонія

Розглядаючи приклад Естонії, її можна назвати країною, що одна з перших почала декомунізацію. Своєю декомунізацією естонці хотіли показати світу наслідки від дій комуністичного режиму.

Однією з особливостей декомунізації в Естонії є те, що при отриманні незалежності не всі, хто проживав в той час на її території, отримав паспорт громадянина як в багатьох інших республіках Радянського Союзу. Паспорт громадянина і право голосувати мали змогу отримати лише етнічні естонці. Всі інші отримали паспорт негромадянина і втрачали право голосу. Таке рішення дало змогу в 1992 році обрати новий парламент виключно з естонців. А в подальшому завдяки цьому рішення в державі була проведена люстрація та декомунізація. Отже, на початку 1990-х років в Естонії були опубліковані списки агентів КДБ, а також прийняті закони про «Злочини окупаційних режимів» та «Обличчя, репресовані окупаційним режимом». Законами засуджується як і радянська влада, так і нацистська.

Щодо люстрації, то «в Естонії особа, яка претендує на посаду в місцевій чи центральній владі, має скласти письмову «присягу совісті», підтвердивши, що ніколи не брала участі в переслідуванні своїх співгромадян та не була членом жодної іноземної розвідувальної служби (зрозуміло, що тут ідеться насамперед про КГБ). Якщо ж стане відомо про подання неправдивої присяги, людина постає перед судом».¹⁵

Також в Естонії в свій час діяла «Естонська міжнародна комісія з розслідування злочинів проти людства». Комісія була створена в 1998 році і розслідувала злочини, що були скоєні проти населення Естонії під час німецької та радянської окупації. Метою було створити комісію з багатьох істориків та дослідників, а також запросити іноземних колег для того, щоб розслідування

¹⁵. Огієнко В. Віднайти свій шлях. *Український тиждень*.
URL: <https://tyzhden.ua/History/76469> (дата звернення: 21.06.2022).

було незалежне та не спричиняло конфлікту інтересів. Ця комісія провела значну роботу та видала великі академічні книги зі всіма посиланнями і даними про людські втрати та злочини проти людства.

В 2007 році в Естонії відбувалась так звана «бронзова криза». З центру столиці було перенесено пам'ятник червоноармійцям. Його перенесли на військове кладовище, оскільки естонці бачили в цьому пам'ятнику символ радянської окупаційної епохи, але в той ж час росіяни бачили його як пам'ятник загиблим воїнам і частиною своєї історичної спадщини. Врешті-решт цей конфлікт було урегульовано і станом на зараз суспільство в своїй більшості задоволене, адже тепер пам'ятник став місцем паломництва на 9 травня.

Вже в 2008 році було прийняте рішення дати нового імпульсу комісії. Президент Томас Хендрик розпорядився створити Інститут історичної пам'яті, який повинен був ще глибше дослідити період комуністичної влади та розказати про нього світу.

Щодо пам'ятників Другої світової війни, то Російська сторона непокоїлась про те, що їх заберуть і вони будуть знищені. Тому було підписано міжурядову угоду між Естонією та Росією про те, що Естонія ці пам'ятники збереже.

Литва

Одним з перших кроків, які зробила Литва, щоб розірвати зв'язок з радянським союзом, стало перенесення святкування Дня Перемоги у Другій світовій війні на 8 травня. А от перейменування топонімів розпочалось в Литві ще до виходу республіки зі складу СРСР, в 1989 році. В вересні 1991 року в Литві почали масово позбавляти пам'ятників радянським і російським діячам

Особливо гостро обговорювалось перейменування центрального проспекту Леніна. На той час для радянської влади та громадян це було таким собі шоком, посяганням на «святе». Цікаво, що в 1991 році радянська влада спробувала приборкати Литву і в них це частково вийшло. На площі Лукішкес, біля постаменту Леніну була приставлена варта. Вона охороняла головний символ

радянської влади. Один із очевидців розказує, що біля пам'ятника чергувала варта з бронетранспортерами 24 години на добу.

«Символи обіймають у свідомості особливе місце. Саме ті чудові, погожі дні початку вересня 1991-го, коли зникли з очей рудименти комунізму, стали в моїй пам'яті рубежем між старою і новою Литвою. А не всі попередні суспільні струси. Не формальний кінець Радянського Союзу у грудні 1991-го. І не день, коли Литву покине останній вагон з російськими десантниками – 31 серпня 1993 року»¹⁶ - розповідає Іван Юзич, колишній очільник Вільнюського осередку Громади українців Литви.

23 січня 1997 року Литовський Сейм ухвалив Закон «Про статус руху опору окупації 1940 – 1990 років». Цим документом на законодавчому рівні радянський режим було визнано окупаційним та незаконним. 5 червня 1997 року в Литві було створено Центр з вивчення геноциду та опору населення Литви.

В липні 2008 року було внесено зміни до Кримінального кодексу, якими в Литві заборонено використання, поширення та демонстрація комуністичної символіки. Це стосується символів СРСР, Литовської РСР, портретів діячів радянського режиму та гімнів Союзу та союзних республік. Заборона не стосується лише музейної та освітньої діяльності, яка полягає у поширенні знань про окупаційні та тоталітарні режими.

Щодо люстрації, то вона вже відбувалась з певними перешкодами на своєму шляху. В першу чергу це пов'язано з тим, що архіви КДБ були вивезені до Росії на початку 1990-х років.

Закон про люстрацію було прийнято в 1993 році і відповідно до нього кандидати на посаду депутата повинні бути перевірені на причетність до співпраці та зав'язків із іноземною розвідкою, в тому числі радянською. Колишні ж співробітники цих служб не допускаються до парламентських виборів. Всі, хто

¹⁶. Юзич І. Як декомунізувалася Литва. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/35448> (дата звернення: 21.06.2022).

співпрацював з радянською владою, повинні були самі прийти і в цьому зізнатися. Після цього держава їм обіцяла захист у вигляді нерозголошення цієї інформації протягом 10 років.

«Остання редакція Закону про люстрацію була ухвалена в Литві у 2010 році, відповідна комісія діє від 2000 року. Особам, які добровільно не визнали факт таємної співпраці з КДБ, заборонено обіймати низку посад в уряді, парламенті, керувати школами, працювати на дипломатичній службі, прокурором, державним контролером, а також на посадах, пов'язаних із доступом до державної таємниці.»¹⁷

Відповідно до люстраційного законодавства Литва оприлюднює документи комітету державної безпеки СРСР. А на сайті, що було створено Центром дослідження геноциду та опору Литви, у вільному доступі є інформація щодо структури та керівництва КДБ Литовської РСР.

Латвія

Процес декомунізації в Латвії розпочався в 1988-1989 роках і теж, як в сусідніх країнах, пройшов безболісно та швидко. Відтак, останній пам'ятник Леніну було прибрано з громадського простору держави ще в 1991 році. Латвійський історик Ерікс Єкабсонс зауважив, що «перше, що було зроблено ще на початку 90-х це знесення пам'ятників та зміна назв вулиць. У нас було легше із зміною назв, тому що усі вулиці мали свої докомуністичні назви.»¹⁸

Так само як і з Естонією, у Латвії був підписаний договір з Росією, щоб зберегти пам'ятники, що присвячені Другій світовій війні. Цікаво, що після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого, цей договір Латвія розірвала в односторонньому порядку і тепер може прибрати, будь-які пам'ятки

¹⁷. Пилип Л. Люстрація як «очищення». Литовський досвід. *Радіо Свобода*.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24507841.html> (дата звернення: 21.06.2022).

¹⁸. Мосендз А. Декомунізація Латвії розпочалася з демонтажу радянських пам'ятників – історик. *УНН - Українські Національні Новини*.

URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1463208-dekomunizatsiya-latviyi-rozpochalasya-z-demontazhu-radyanskikh-pamyatnikiv-istorik> (дата звернення: 21.06.2022).

радянської епохи із публічного простору міст.

Ще однією особливістю є паспорт негромадянина, як і в Естонії. Не всі, хто проживав на території радянської Латвії, зміг стати її громадянином під час здобуття незалежності. Знову ж таки, таке рішення дало змогу проводити вибори, опираючись лише на етнічних латвійців, виключивши з голосування людей, які ідентифікували себе по-іншому. Зазначається, що 66% негромадян є етнічними росіянами. Таким чином Латвія убезпечила себе від провадження російської політики, яку Російська Федерація могла провадити, опираючись на російське населення держави.

Щодо люстрації, то у Латвії діє декілька законів, що її забезпечують. Перший закон, це закон про вибори, що зобов'язує всіх кандидатів у депутати парламенту написати письмову заяву про те, що у них немає зв'язків із радянськими службами. Інший закон 1995 року про вибори до Сейму забороняє обиратись на владні посади тим, хто був долучений до комуністичної партії та дружніх до неї організацій.

Німеччина

В об'єднаній Німеччині першим кроком до декомунізації на державному рівні стало створення Агентства записів Штазі. Це організація, яка була створена в 1991 році, займалась тим, що керувала, збирала та відновлювала архіви документів. За допомогою Агентства люди могли отримати вільний доступ до документів, що їх цікавили.

Також, після об'єднання Німеччини задля встановлення спільного порядку в Берліні зі списків почесних громадян міста були вилучені радянські політичні діячі і воїни радянської армії. Були перейменовані вулиці, а також обговорювались ідеї щодо руйнування сталінської архітектури та пам'ятників Марксу та Енгельсу.

Загалом процес декомунізації проходив, не регулюючись законом. Відтак, комуністичну партію та її пресу було заборонено в 1956 році ще в ФРН. Коли ж

ФРН і НДР були об'єднанні, питання декомунізації топоніміки були надані на місця та регіони. Тобто люди самі вирішували, які пам'ятки потрібно прибрати, а які вулиці перейменувати.

Після об'єднання в одну державу відбувались розслідування та притягнення до відповідальності діячів Соціалістичної єдиної партії Німеччини, які вчиняли злочини проти людей.

«Відбулися судові процеси над діячами Компартії. Також генеральний секретар Соціал-демократичної єдиної партії Німеччини Еріх Хонеккер був притягнутий до відповідальності. Над іншими партійними очільниками також велися процеси. Утім, їхня кількість була незначною, оскільки провину потрібно було доводити за законами тодішньої НДР, а не за новим законодавством об'єднаної Німеччини. Якщо такі судові процеси і відбувались, то зазвичай покаранням було зняття пенсійних виплат визнаним винними особам. Якщо підстав для судового розгляду не було, то не було і підстав для припинення пенсійних виплат.»¹⁹

Також цікавим буде проаналізувати процес денацифікації у Німеччині.

Денацифікація в Німеччині розпочалась після закінчення Другої світової війни в 1945 році. На Ялтинській конференції ще у лютому 1945 року керівники Британії, США та Радянського Союзу підписали спільне комюніке, в якому зазначалось, що в післявоєнній Європі повинні бути знищені сліди нацизму та фашизму, а також мають встановитись демократичні установи. В комюніке йшлося про те, що «знищення німецького мілітаризму та нацизму і створення гарантій того, що Німеччина ніколи більше не буде здатна порушити мир цілого світу. Ми сповнені рішучості [...] стерти з лиця землі нацистську партію, нацистські закони, організації та установи; усунути будь-який нацистський та мілітаристський вплив з громадських установ, з культурного та економічного

¹⁹. Писанська Н. Історична справедливість і ностальгія: як відбувалась декомунізація у Німеччині. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27159005.html> (дата звернення: 21.06.2022).

життя німецького народу й ужити спільно таких заходів у Німеччині, які можуть видаватися необхідними для майбутнього світу та безпеки усього світу»²⁰

Загалом, денацифікація на території Німеччини впроваджувалась трьома групами держав. Сполученими Штатами Америки, Радянським Союзом та Великою Британією разом із Францією. Денацифікаційні процеси проходили подібно у всіх трьох зонах, з деякими відмінностями в процесі. Проте, в основному процес відбувався завдяки тому, що шукали винних, усували їх з посад, осуджували та карали. Перші роки проводилась жорстока люстрація та пошук винних у злочинах, але вже ближче до кінця 40-х років процес почали згортати, адже під денацифікаційні закони підпадала значна кількість населення держави. Їх чисельність була настільки великою, що кінець кінцем під неї підпадали декілька мільйонів німців, що унеможливило б створення нових органів державної влади. Таким чином, перелік критеріїв денацифікації було звужено і під неї підпадали тільки особи, головні злочинці. Головною метою денацифікації було те, щоб німецьке суспільство збагнуло неприйнятність тих жахтів, що були здійснені під час правління Адольфа Гітлера, і в такий спосіб забезпечити та унеможливити повторення приходу до влади нацистів. Німців в добровільному та навіть в примусовому порядку змушували ознайомлюватись із злочинами, що були зроблені нацистським режимом протягом війни. Можемо констатувати те, що всі цілі денацифікації було виконано, адже після багатьох років ознайомлення з інформацією та дослідженнями німці збагнули та переосмислили всі ті жахливі події Другої світової війни. Варто зазначити, що з публічного простору Німеччини була усунута вся символіка, назви вулиць та пам'ятники, що мали відношення до нацистського режиму.

Порівнюючи процеси декомунізації та денацифікації у Німеччині, розуміємо, що проходили вони зовсім по-різному. Адже процесом денацифікації займались

²⁰. Рябенко С. Денацифікація німеччини: уроки для України. *Zbruc*.
URL: <https://zbruc.eu/node/67750> (дата звернення: 21.06.2022).

різні держави, кожна з них на своїй території, і проводили вони її у різний спосіб. Націонал-соціалісти розпочали та програли війну і були жорстоко засуджені світом. Щодо процесу декомунізації в 90-х роках, то громадськість віднеслась до нього більш стримано, адже всі питання декомунізації вирішували люди на місцях. У частини суспільства відмова від пам'яті про певних комуністичних діячів могла викликати відчуття, що руйнується їх минуле. Зараз і досі можна побачити назви вулиць, що відсилають до німецьких комуністичних діячів в східній Німеччині, наприклад: Клара Цеткін, Роза Люксембург, Ернст Тельман.

В тому чи інакшому вигляді декомунізація відбулась і в багатьох інших країнах колишнього «східного табору».

Так, в **Болгарії** в 1992 році комуністичний режим було визнано злочинним, а Болгарська робітничка партія (комуністів) була проголошена відповідальною за знищення європейських цінностей, порушення прав та свобод, руйнування традиційного принципу права власності тощо. На початку 2007 року в Болгарії було створено спеціальну комісію, яка займається збиранням, впорядкуванням та зберіганням архівів установ, які пов'язані з комуністичним репресивним апаратом. Доступ до цих документів мають лише ті, хто отримав спеціальний дозвіл від комісії «Дос'є».

В 1993 році **Угорський** парламент вніс зміни до Кримінального кодексу, якими було запроваджено покарання за використання та демонстрацію комуністичної символіки. Можна стверджувати, що Угорщина одна з небагатьох країн «східного табору», де заборонено використовувати символи тоталітарного радянського періоду. А от люстрації в Угорщині так і не відбулось. Більше того, доступ до архівів комуністичного періоду дуже довгий час був фактично закритим, адже згідно з Законом про створення Історичного архіву органів державної безпеки Угорщини, щоб отримати документи, в яких згадується агента спецслужб, треба отримати дозвіл у того самого агента. Лише в 2013 році, зі створенням Комісії національної пам'яті, розпочався процес розкриття архівів.

В **Албанії** було проведено люстрацію згідно із нормами Закону «Про геноцид і злочини проти населення, скоєні в Албанії під час комуністичного режиму за політичними, ідеологічними й релігійними мотивами», який було ухвалено в 1995 році. Особи, пов'язані з комуністичною партією або спецслужбами, позбавлялись можливості обіймати владні посади, бути суддями, обраними до виборних органів.

Декомунізація в **Молдові** розпочалась в 2010 році, з відходом від керівництва державою Комуністичної партії. В січні 2010 року було створено комісію, яка займалась вивченням злочинів комуністичного режиму. На основі висновків, які були зроблені комісією, 12 серпня 2012 року було ухвалено постанову «Про історичну та правову оцінку тоталітарного комуністичного режиму в Молдавській республіці». Згідно з цією постановою в Молдові заборонена пропаганда комуністичного режиму, а також публічне використання серпа і молота.

Отже, проаналізувавши приклади різних країн, помітно, що в кожній з них в той чи інший спосіб проводилась декомунізація. В кожній окремо взятій державі вона впроваджувалась по-своєму та стикалась з різними проблемами. Це потрібно розуміти для того, що ідеального та універсального варіанту як потрібно провадити декомунізацію немає. Все залежить від історичної спадщини та політичної ситуації в кожній окремій державі. Для України це важливо, адже приклади інших країн є наочним показником для нашого суспільства того, що декомунізація є важливим фактором, що допомагає переосмислити своє минуле та зробити з нього висновки. В тому числі таке порівняння показує, які варіанти декомунізації існують та діють у світі. Цікаво, що вже після того як в Україні в 2015 році було прийнято декомунізаційний пакет законів, пізніше інші країни Європи запозичили з нього певні елементи.

1.3. Законодавчий приклад України та його міжнародне підґрунтя

Активна фаза декомунізації в Україні розпочалась із запровадженням Верховною Радою України 9 квітня 2015 року декомунізаційного пакету законів. Було прийнято 4 закони, що вступили в свою дію вже з 21 травня 2015 року. До їх переліку входять:

1. «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»²¹;
- 2.«Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»²²;
3. «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті».²³;
4. «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років»²⁴.

Якщо аналізувати зокрема кожен закон, то:

²¹. Проект Закону про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917 - 1991 років. *Верховна Рада України офіційний веб-портал*.

URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54651 (дата звернення: 21.06.2022).

²². Проект Закону про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки. *Верховна Рада України офіційний веб-портал*.

URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54670 (дата звернення: 21.06.2022).

²³. Проект Закону про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті. *Верховна Рада України офіційний веб-портал*.

URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54689 (дата звернення: 21.06.2022).

²⁴. Проект Закону про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 - 1945 років. *Верховна Рада України офіційний веб-портал*.

URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54649 (дата звернення: 21.06.2022).

1) Закон про доступ до архівів передбачає:

«1. Відкритий доступ – відкриваються усі архіви радянських репресивних органів.

2. Минуле онлайн – встановлюється обов'язок оцифрування документів задля їх збереження та удоступнення.

3. Єдиний архів – формується єдиний архів репресивних органів, незалежний від політичної волі силовиків.

4. Європейський принцип доступу – закон обмежує доступ до інформації, а не до документації.

5. Зняття самоцензури – відповідальність за поширення інформації несе особа, а не архівіст.

6. Декомунізація спецслужб та міліції – сучасні правоохоронці та спецслужби перестають бути пов'язаними з радянськими репресивними органами»²⁵

2) Закон про засудження тоталітарних режимів передбачає:

«1. Засудити тоталітарні режими – визнання Україною злочинними комуністичного та нацистського режимів, жертвами яких стали мільйони наших співвітчизників.

2. Стоп пропаганді – запровадження відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського режимів та публічне використання їх символіки.

3. Очищення мапи країни – встановлення процедури та строків перейменування об'єктів, які носять «комуністичні» назви (перереєстрація документів для громадян безкоштовна). З вулиць наших міст заберуть символи та пам'ятники, які возвеличують функціонерів тоталітарного режиму.

4. Справедливість, а не помста – розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людства та людяності, військових злочинів, здійснених представниками

²⁵. Прес-служба Українського ін-ту нац. пам'яті. Головні новації законів «невідкладної декомунізації». *Земля і Воля*.

URL: http://zemlyaivolya.net/news/golovni_novatsii_zakoniv_nevidkladnoi_dekomunizatsii.html (да та звернення: 21.06.2022).

тоталітарних режимів.

5. Вшанування пам'яті – встановлення Дня пам'яті жертв комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів 23 серпня, коли сталінський СРСР та гітлерівський Третій Рейх уклали угоду, яка розпочала Другу світову війну.»²⁶

3) Закон про правовий статус борців за незалежність України передбачає:

1. «Оцінка російської агресії – визнається факт агресії Радянської Росії проти України, окупація та анексія Радянською Росією території України.

2. Право на свободу – боротьба за незалежність України визнається правомірною, вказуються організації та структури, учасники визвольного руху.

3. Відновлення незалежності – законодавчо визначається, що у 1991 році відбулося відновлення незалежності України, спадкоємиці проголошеної у 1918 році Української Народної Республіки.

4. Військова традиція – визнаються нагороди та військові звання, які протягом 1917-1991 років присвоювалися українськими державними утвореннями учасникам визвольного руху»²⁷

4) Закон про увічнення боротьби з нацизмом передбачає:

«1. Друга світова війна – закріплення офіційного використання загальносвітового терміна «Друга світова війна 1939-1945 рр.».

2. День пам'яті та примирення – запровадження Дня пам'яті та примирення – 8 травня, з метою увічнення пам'яті усіх жертв Другої світової війни.

3. День перемоги над нацизмом – визначення 9 травня як державного свята – Дня Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 рр.

²⁶. Прес-служба Українського ін-ту нац. пам'яті. Головні новації законів «невідкладної декомунізації». *Земля і Воля*.

URL: http://zemlyaivolya.net/news/golovni_novatsii_zakoniv_nevidkladnoi_dekomunizatsii.html (да та звернення: 21.06.2022).

²⁷. Прес-служба Українського ін-ту нац. пам'яті. Головні новації законів «невідкладної декомунізації». *Земля і Воля*.

URL: http://zemlyaivolya.net/news/golovni_novatsii_zakoniv_nevidkladnoi_dekomunizatsii.html (да та звернення: 21.06.2022).

4. Символіка пам'яті – скасування використання радянської символіки під час вшанування пам'яті полеглих та увічнення перемоги над нацизмом»²⁸

Варто зазначити, що під дію декомунізаційних законів також потрапили історичні діячі, які були пов'язані із комуністичним режимом Радянського Союзу. В тому числі ті, хто переслідував учасників руху за незалежність України, а також ті, хто допомагав становленню режиму. Вулиці, що були названі на честь імен з цього переліку, повинні були бути перейменовані до 21 листопада 2015 року. Список постійно доопрацьовувався та доповнювався новими іменами. Цікаво, що ще до того як в 2015 році в Україні було прийнято декомунізаційний пакет законів в нашій державі були певні спроби провести декомунізацію. Такими спробами можна вважати Указ Президента України Віктора Ющенка № 423/2009 «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні.»²⁹

Цікавим для нас є один із пунктів цього Указу, а саме «вжиття в установленому порядку додаткових заходів щодо демонтажу пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених особам, які причетні до організації та здійснення голодоморів і політичних репресій в Україні, а також щодо перейменування в установленому порядку населених пунктів, вулиць, площ, провулків, проспектів, парків, скверів у населених пунктах України, назви яких пов'язані з іменами таких осіб.»³⁰

Цей Указ можна назвати однією з перших спроб провести декомунізацію топоніміки на державному рівні. На жаль, з огляду на політичну ситуацію в

²⁸. Прес-служба Українського ін-ту нац. пам'яті. Головні новації законів «невідкладної декомунізації». *Земля і Воля*.

URL: http://zemlyaivolya.net/news/golovni_novatsii_zakoniv_nevidkladnoi_dekomunizatsii.html (дата звернення: 21.06.2022).

²⁹. Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. *Верховна Рада України Законодавство України*.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432/2009#Text> (дата звернення: 21.06.2022).

³⁰. Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. *Верховна Рада України Законодавство України*.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432/2009#Text> (дата звернення: 21.06.2022).

Україні цей Указ не міг бути здійсненим у повному обсязі, адже органи виконавчої влади не підтримували таких рішень і старались ухилятися від їх виконання. Відомо, що з того часу як цей указ було запроваджено і до подій, що відбулись на Євромайдані, було демонтовано лише декілька пам'ятників. Оскільки влада на місцях всіляко ухилялась від демонтажу, цією справою здебільшого займались громадські організації.

Цікаво, що в 2013 році Ірина Ванникова, речниця Віктора Ющенка, в одному з інтерв'ю заявила, що – «Тоталітарна символіка та топоніміка давно мали бути знищені, і те, що це відбулося не у повній мірі, говорить лише про інертність місцевої влади у виконанні президентських указів та її байдужість до національної історії чи її незнання.»³¹

З приходом до влади Віктора Януковича державну політику щодо вектора розвитку держави вкотре було змінено і указ забувся як такий, що не відповідав інтересам тієї ідеології, що сповідувала Партія регіонів.

Важливо розуміти, що декомунізаційний пакет законів 2015 року має під собою глибоке міжнародне законодавче підґрунтя. До його переліку входять такі норми міжнародного права та рішення:

1. «Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи №1096 (2006) від 27 червня 1996 року щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем, №1481 (2006) від 26 січня 2006 року щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів, №1495 (2006) від 12 квітня 2006 року щодо боротьби з відродженням нацистської ідеології, №1652 (2009) від 29 січня 2009 року щодо відношення до пам'ятників, що мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах

³¹. Пам'ятник Леніну давно був поза законом – "голос" Ющенка. *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/9/7005759/> (дата звернення: 21.06.2022).

– членах Ради Європи.»³² ;

2. «Резолюція Парламентської Асамблеї ОБСЄ №SC (09) 3R від 29 червня – 3 липня 2009 року щодо неприпустимості звеличення тоталітарних режимів, відкриття історичних та політичних архівів, вивчення тоталітарної спадщини та підвищення поінформованості громадськості»³³;

3. «Декларація Європейського Парламенту від 23 вересня 2008 року щодо проголошення 23 серпня Днем пам'яті жертв сталінізму і нацизму, Резолюції Європейського Парламенту від 23 жовтня 2008 року в пам'ять про Голодомор – штучний голод в Україні 1932-1933 років, від 2 квітня 2009 року щодо європейської свідомості та тоталітаризму, спільна заява з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932-1933 років в Україні, прийнята на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН»³⁴;

Так само ми можемо бачити, що ці закони мають підґрунтя з українського законодавства. Декомунізаційний пакет законів базується на:

1) «Законі України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні»³⁵;

³². Шамайда Т. Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди. *Тексту.org.ua*.

URL: https://texty.org.ua/articles/59999/Vse_pro_dekomunizaciju_Jak_pracuvatyme_zakon_pro-59999/ (дата звернення: 21.06.2022).

³³. Шамайда Т. Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди. *Тексту.org.ua*.

URL: https://texty.org.ua/articles/59999/Vse_pro_dekomunizaciju_Jak_pracuvatyme_zakon_pro-59999/ (дата звернення: 21.06.2022).

³⁴. Шамайда Т. Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди. *Тексту.org.ua*.

URL: https://texty.org.ua/articles/59999/Vse_pro_dekomunizaciju_Jak_pracuvatyme_zakon_pro-59999/ (дата звернення: 21.06.2022).

³⁵. Шамайда Т. Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди. *Тексту.org.ua*.

URL: https://texty.org.ua/articles/59999/Vse_pro_dekomunizaciju_Jak_pracuvatyme_zakon_pro-59999/ (дата звернення: 21.06.2022).

2) «Постанові Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 року про причетність вищого керівництва СРСР, УРСР та комуністичної партії до організації Голодомору 1932-1933 років в Україні»³⁶.

Підсумовуючи, було визначено, що процес декомунізації в Україні забезпечується завдяки пакету з 4 законів, який направлений на переосмислення історичних моментів української історії, декомунізації топоніміки міст та прибирання з їх простору пам'ятників, символів радянської комуністичної епохи. Також ми зазначили, що декомунізація в Україні має глибоке міжнародне підґрунтя, адже базується як на досвіді інших держав, так і на резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи та декларації Європейського Парламенту.

³⁶. Шамайда Т. Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди. *Тексти.org.ua*.
URL: https://texty.org.ua/articles/59999/Vse_pro_dekomunizaciju_Jak_pracuvatyme_zakon_pro-59999/ (дата звернення: 21.06.2022).

Розділ II. Початок та розвиток декомунізаційних процесів в Україні

2.1. Політична антропологія про процес: ідентичність, політика пам'яті

Ідентичність

Вивчаючи ідентичність суспільства України і аналізуючи різні соціологічні дані, ми стикаємось з тим, що впродовж років незалежності свідомість українського суспільства змінюється, а разом з тим змінюється і їх ідентичність. Історичні події залишають свої відбитки на свідомості громадян і змушують їх переосмислити своє ставлення до багатьох речей, інколи навіть не усвідомлюючи цього. Декомунізацією є не тільки закони, прийняті в 2015 році, а історичні та політичні події, що відбуваються в нашій державі протягом останніх років. Ці події мають прямий вплив на суспільство, яке все більше відходить від радянських норм.

Отже, ідентичність - це співвідношення себе з певною групою людей, соціумом чи державою. Ідентичність - це відповідь на те, хто ти і ким ти себе вважаєш.

Для того, щоб ближче вивчити ідентичність українців, нам в першу чергу необхідно звернути увагу на соціологічні дані стосовно того, ким себе вважають громадяни України. Якщо брати дані про перепис населення 2001 року, ми можемо бачити, що 77,8% громадян назвали себе українцями, росіянами себе назвали 17,3%³⁷. Протягом років ці цифри збільшувались, а значним

³⁷. Про кількість та склад населення України за підсумками. Всеукраїнського перепису

поштовхом у їх зростанні стали саме події на майдані Незалежності в 2013-2014 роках, а також анексія Криму та війна на Донбасі. В 2016 році Центр Разумкова проводив опитування, в якому на запитання про національну приналежність 86% громадян відповіли, що вони українці та тільки 11% визначили себе як росіяни³⁸.

Подібне опитування³⁹ в 2017 році продемонструвало зростання до 92% громадян, які вважають себе українцями, і тільки 6% ідентифікували себе як росіяни. Цікаво, що в дослідженні зауважується те, що зі збільшенням віку респондентів, зменшується відсоток тих, хто вважає себе українцем. Ці дані дають нам змогу говорити про те, що нове, молоде покоління більше ідентифікує себе як українців. Нам варто розуміти, що в наведених даних не враховані території окупованої частини Донбасу та анексованого Криму. Ці дані могли б відрізнитись, адже історично на цих територіях проживало багато людей, які ідентифікували себе як росіяни.

За останнім дослідженням групи «Рейтинг» в 2022 році ми бачимо ще невеличкий зріст відносно даних за 2017 рік. Відтак, лише 5% мешканців України вважають себе росіянами⁴⁰.

Зміни в ідентифікації громадян України можуть залежати від багатьох факторів, відбувається зміна поколінь, люди дедалі більше асоціюють себе з українською державою, її історію та героями. Звісно, значну роль тут відіграє і війна, адже події 2014 року змусили багатьох громадян України переосмислити своє відношення до Росії та стосунки з нею. Не виключено, що у деяких росіян, які проживали в Україні, були і побоювання називати себе росіянами з огляду на

населення 2001 року. *Державний комітет статистики України*.

URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 21.06.2022).

³⁸. Українцями себе вважають 86% громадян, - опитування Центру Разумкова Джерело. *Цензор.нет*. URL: <https://censor.net/ua/n419744> (дата звернення: 21.06.2022).

³⁹. Белоус О. Більше 90% громадян вважають себе етнічними українцями. *ZN.ua*. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/bilshe-90-gromadyan-vvazhayut-sebe-etnichnimi-ukrayincyami-239470_.html (дата звернення: 21.06.2022).

⁴⁰. Водяний А. В Україні залишилося лише 5% етнічних росіян. 80% назвали рідною українську мову. *Ліга.новини*. URL: <https://news.liga.net/ua/society/news/v-ukraine-ostalostolko-5-etnicheskih-russkih-80-nazvali-rodnyum-ukrainskiy-yazyk> (дата звернення: 21.06.2022).

конфлікт, що розвивався. Всі ці процеси тільки розвинулись та загострились після 24 лютого 2022 року.

Ще одним важливим фактором, що впливає на ідентичність, є мовне питання. Тож, піднімаючи дані Центру Разумкова за 2006 рік, ми можемо спостерігати, що українська мова була рідною для 52% респондентів. Російську мову назвали рідною тоді 31% опитуваних. За даними того ж Центру Разумкова, вже за 2015 рік ми можемо спостерігати дещо інші цифри. Частка тих, хто вважає українську мову рідною, зросла до 60%, а російську - зменшилась до 15. Потрібно розуміти, що дані демонструються без урахування окупованих територій. Проте, в будь-якому разі ми можемо бачити позитивну тенденцію у використанні саме української мови, адже станом на 2022 рік, за даними соціологічної групи «Рейтинг», українську мову як рідну вже зазначає 80% громадян України. Разом з тим, лише 51% українців використовує українську мову в побуті. Протягом років незалежності кількість людей, що вважають обидві мови рідними значно зростала, це пояснюється тим, що люди почали частіше переходити на українську мову і в їх свідомості вона стала сприйматись як рідна мова їхнього народу, а значить і їх. Але відмовитись повністю від російської люди не можуть, адже це мова, на якій вони росли, думали та спілкувались все своє життя. На зміну ідентичності впливає багато різних факторів і ці зміни ми можемо простежити в інших соціологічних даних, що напряду не залежать від питання ким себе вважає громадянин України. Але такі дані демонструють відхід від певних вподобань і перехід до інших, зміну ідеології та рамок сприйняття світу. Далі проаналізуємо дані, які більш прямо пов'язані з декомунізацією та свідомістю суспільства. Отже, соціологічна група «Рейтинг» в листопаді 2016 року провела дослідження⁴¹ в якому встановила, що 48% населення України підтримують заборону комуністичної ідеології, 36% при цьому виступають

⁴¹. Соціологічна група Рейтинг. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. *Соціологічна група Рейтинг*.

URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html (дата звернення: 21.06.2022).

проти. Особливо цифри відрізняються в залежності від регіону. В областях, що на заході держави, більша частина суспільства підтримує заборону, в центральній частині це вже половина громадян, а на сході підтримують заборону лише 18%.

Якщо ж взяти дані дослідження, які проводив фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології в квітні 2020 року⁴², то можемо побачити таку картину. 32% населення ставляться позитивно до заборони комуністичної символіки, 34% ж ставляться негативно. Питання щодо засудження комуністичного тоталітарного режиму отримало подібні цифри. 33,9% підтримують засудження, а 31% відносяться негативно.

Хоча і питання в цих опитуваннях дещо відрізняються, бачимо тенденцію, що протягом останніх років, до початку повномасштабного вторгнення, зацікавлення в питанні декомунізації всередині населення впало і відсоток тих, хто підтримує заборону зменшився, проте відсоток тих, хто виступає проти, відносно такий самий.

Візьмемо також дані стосовно ставлення мешканців України до Голодомору. Соціологічна група «Рейтинг» звітує, що в 2010 році геноцидом українського народу Голодомор вважали 66%. В 2015 році група «Рейтинг» звітувала⁴³, що вже 80% громадян визнають Голодомор геноцидом. Також, група «Рейтинг» проводила подібне опитування і в 2021 році, в якому доля тих, хто вважає голодомор геноцидом, вже зросла до 85%⁴⁴.

⁴². Фонд демократичної ініціативи ім. Ілька Кучеріва. Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. *Фонд демократичної ініціативи імені Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (дата звернення: 21.06.2022).

⁴³. Соціологічна група Рейтинг. Динаміка ставлення до голодомору. листопад 2015. *Соціологічна група Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2015.html (дата звернення: 21.06.2022).

⁴⁴. Соціологічна група Рейтинг. Динаміка ставлення українців до голодомору 1932-33 рр. *Соціологічна група Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_ukraincev_k_golodomoru_1932-33_gg.html (дата звернення: 21.06.2022).

Ці дані чудово корелюють з тим як мінявся відсоток громадян України, котрі вважають себе українцями. З 2014 року до влади у державі приходять проукраїнські та проєвропейські сили, відбувається окупація територій, що змушує людей змінити своє відношення до країни-агресора, а вплив Росії на українську державу стає дедалі меншим. Процеси декомунізації відбуваються не лише на державному рівні, а в свідомості людей. Відбувається переосмислення історичних подій, вибудовується нова національна самобутня свідомість та ідентичність українського народу.

Політика пам'яті

Політика пам'яті є важливим механізмом, завдяки якому держава може сприяти консолідації суспільства. Оскільки протягом багатьох років українське суспільство мало багато непорозумінь, різні погляди на історичні моменти та героїв, сьогодні політика пам'яті спрямована на те, щоб використовувати історію для того, щоб створити всередині держави єдиний культурний простір, який буде забезпечувати об'єднання українського суспільства на культурному та історичному рівнях.

Перші активні спроби вести політику пам'яті в Україні відбулись в 2005 році, коли до влади прийшов Віктор Ющенко. В той час українське суспільство переживало Помаранчеву революцію, а також напружені та складні президентські перегони. Кожен з кандидатів використовував у своїй програмі агітації культурного та історичного спрямування і саме на цих виборах ми побачили, що політики використовують історичні питання для того, щоб виокремити для себе певну частину електорату.

Завданням Віктора Ющенка було впровадити політику пам'яті на державному рівні задля того, щоб створити національно об'єднану державу та суспільство.

З цього питання Віктор Ющенко дав коментар в одному зі своїх інтерв'ю: «Якщо ви хочете мати економічний великий успіх, великий економічний приріст чи великі стандарти, зарплати, пенсії, перше, що ви повинні зробити – ви повинні

вирішити національне питання. Якщо ви не вирішили національне питання, якщо в вашій хаті нема спокою, якщо в вашій хаті горять три кути, не говоріть про реформи, я вас прошу, не говоріть про інвестиції, не говоріть взагалі про правильне. Спочатку, будь ласка, беріть відро, не дивіться на його колір, і загасіть пожежу. Дайте політичну стабільність.

Друга аксіома: перед тим, як говорити про все решту, в тому числі, й про речі економічні, з яких ми почали, дайте фінансову стабільність. Якщо у вас нема фінансової стабільності, нерозумно говорити про прикладну економіку, про реформування секторів і таке інше, тому що, не маючи стабільної мірки економічного процесу, ніхто економічний процес починати не буде.

І третє - це політика національного становлення або національного відродження. Це для того, щоб почати діалог серед 46 мільйонів, щоб ми поспілкувалися навколо того, що нас сьогодні ще не об'єднує.»⁴⁵

Провадження Віктором Ющенко політики пам'яті стосовно Голодомору українського населення є тим успішним прикладом формування спільної історичної пам'яті в українців. Після того як законом України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» штучний Голодомор було визнано геноцидом, а також було засуджено злочинні дії тоталітарного режиму Радянського Союзу, наша держава отримала підтримку від багатьох країн світу, що теж засудили та визнали офіційно події 1932-1933 геноцидом українського народу. Таким чином, ми назавжди позбулися радянського міфу про те, що штучного Голодомору в Україні не було. Як ми бачимо сьогодні, майже всі громадяни України визнають Голодомор 1932-1933 років трагедією та геноцидом українців. Протягом років створюються меморіали та місця пам'яті жертв Голодомору, встановлюються точні дані щодо кількості загиблих жертв та виходять нові матеріали, які

⁴⁵. Шеремет П. Віктор Ющенко: Все, що переживає Порошенко, я пережив у своїй практиці. *Українська Правда*.

URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/12/29/7053606/> (дата звернення: 21.06.2022).

освітлюють ці жахливі події. Голодомор став частиною національної пам'яті українців та української держави.

Ще одним внеском в розвиток державної політики пам'яті можна назвати Інститут національної пам'яті, що був створений в 2006 році. Прикладом для його створення були подібні інституції в інших європейських країнах. Зазначається, що головними завданнями Інституту є «участь у формуванні і реалізації державної політики у сфері відновлення і збереження національної пам'яті Українського народу.»⁴⁶

Сьогодні Інститут національної пам'яті відповідає за переосмислення нашої історії, поширює знання про історичні події на національному рівні, займається створенням музеїв та меморіалів, відповідає за проведення декомунізації. Важливою функцією інституту є забезпечення формування державної точки зору на історію української держави, а також дотичних до неї особистостей. Український інститут національної пам'яті сьогодні «є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури і який реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу.»⁴⁷

З приходом до влади Віктора Януковича політика пам'яті змінює свою форму та характер. Відбуваються спроби змінити ставлення до Голодомору як до трагедії українського народу. Натомість пропонується трактування як трагедія, що була спільна для народів республік СРСР, які постраждали від голоду. Звань героїв України позбавляють Степана Бандеру, а також Романа Шухевича, яких у свій час нагородив Віктор Ющенко.

Інститут історії України заявив, що протягом років правління Віктора Януковича кількість запитів зі сторони влади щодо історичних питань та їх

⁴⁶. Любарець А. В. Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005-2015 рр.). Київ, 2017. URL: http://history.org.ua/uploads/editor-files/2017_08/59a54d722923e.pdf (дата звернення: 21.06.2022).

⁴⁷. Кабінет Міністрів України. Деякі питання Українського інституту національної пам'яті. Gov.ua. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/247793752> (дата звернення: 21.06.2022).

тлумачення значно зменшилась. Політка пам'яті під час 2010-2013 років зазвичай обмежувалась святкуванням дат, що були пов'язані із Другою світовою війною, а також намагалась балансувати із національно-українською, адже велика частина суспільства засуджували дії радянського режиму.

Вже в 2014 році відбувається наступний етап розвитку політики пам'яті в Україні. Події Революції Гідності змусили велику кількість суспільства переглянути своє бачення стосовно держави та її історії. Загострили ці процеси і війна, окупація Донбасу та анексія Криму. Ці події здійснили низку перетворень у свідомості населення, а наслідком їх стало витиснення радянської історичної пам'яті із українського суспільства. Під час Революції Гідності ми могли бачити хаотичні повалення пам'ятників Леніну, подію, яка в народі отримала назву «ленінопад». Пізніше відбувається декомунізація вже на державному рівні. Все більше ми помічаємо зменшення лояльності до Радянського Союзу, його ідеології та діячів. Чудово це демонструють останні соціологічні дані. За даними 2022 року соцгрупи «Рейтинг»⁴⁸, зазначається, що протягом 8 років ставлення до Леніна погіршилось в два рази, до Сталіна в три. Сьогодні лише 13% опитуваних позитивно ставляться до Леніна, до Сталіна 7%. Також на фоні цього варто зауважити, що «поступово покращувалося ставлення до Івана Мазепи (у 2012 – 44%, у 2022 – 76%), Симона Петлюри (у 2012 – 26%, у 2022 – 49%) та Степана Бандери (у 2012 – 22%, у 2022 – 74%). Важливо, що позитивне ставлення до ідеолога українського націоналізму переважає сьогодні і в південно-східних регіонах та серед тих, хто в побуті спілкується виключно російською мовою.»⁴⁹

⁴⁸. Соціологічна група Рейтинг. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). Соціологічна група Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.06.2022).

⁴⁹. Ставлення українців до Леніна погіршилося вдвічі, до Сталіна – втричі, зріс рівень підтримки ОУН-УПА та сучасної української армії – соціологія. *bykvu.com*. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/stavlennia-ukraintiv-do-lenina-pohirshylosia-vdvichi-do-stalina-vtrychi-zris-riven-pidtrymky-oun-upa-ta-suchasnoi-ukrainskoi-armii-sotsiolohiia/> (дата звернення: 21.06.2022).

Сьогодні політика пам'яті звертає увагу на чималу кількість аспектів суспільного життя людини. Були декомунізовані навіть державні свята. Ми можемо бачити, що відношення до Леніна та Сталіна сьогодні є досить таки негативним.

2.2. Декомунізаційні процеси в Україні — реалії

Революція Гідності

Події, що відбулись на Майдані в 2013-2014 роках, є вкрай важливими для розуміння стану українського суспільства сьогодні та того як воно розвивалось протягом останніх років. Саме Революція Гідності запустила процеси, які змінили вектор розвитку держави, а також позначились як на консолідації суспільства, так і на його сепарації. Значного поштовху вона надала і для декомунізаційних процесів всередині держави.

Розпочалась Революція Гідності з побиття студентів-протестувальників 30 листопада 2013 року. Студенти вийшли на головну площу країни, щоб продемонструвати незгоду з проросійською політикою Віктора Януковича та підтримати європейський вибір України. Такі дії зі сторони владної верхівки спровокували загострення та обурення в соціумі, що призвело в подальшому до масштабних мітингів проти влади та її політики. Варто зазначити, що цілі, які ставились на початку Євромайдану, в подальшому змінювались та набували інших форм, адже в першу чергу студенти вимагали звернення уваги на те, що українці бачать своє майбутнє в Європі. Згодом відбувся перехід до вимог змінення влади та режиму. Протягом подій, що відбувались зимою 2013-2014 років, ми могли бачити, що суспільство радикалізується в своїх вимогах і готове рішуче захищати свої права та інтереси. Саме в цей період відбувається відхід від проросійських наративів до більш національних та європейських. Цікавим з цієї теми є коментар історика Владислава Гриневича, який зазначає, що, «з якими би прагматичними намірами та ідеалістичними мріями не виходили на Майдан протестувальники на початковому етапі (підвищення рівня життя, безвізовий режим, демократичні і ліберальні цінності тощо), об'єктивно все це вписувалося у епічний Exodus – процес виходу України з Російської імперії. Ця фундаментальна мета українського націоналізму, котру проголошували на всіх етапах його розвитку, реалізовувалася просто на очах. Цей процес засвідчив

творення нової української ідентичності, котра надає перевагу цінностям громадянського суспільства, (а не авторитарної держави); культурницькому (ліберальному) націоналізму, (а не безнаціональному «совку»)).»⁵⁰

Не варто забувати і про те, що значну роль у процесі революції та збільшення українських настроїв зіграла і російська сторона. Значна частина суспільства України була проти зближення з Росією, а вона в свою чергу підтримувала режим Віктора Януковича, силові дії щодо протестантів, а також публікувала матеріали про Майдан та революцію, що не відповідали дійсності. Такі дії зі сторони Росії вже тоді обурили українську спільноту.

Ці та подальші події вплинули на те, що в нашій державі все більше людей почали цікавитись політикою, політичним, а також нашою історією. В результаті чого в Україні відбувається перехід до більш цілісної української ідентичності. Адже після побиття студентів та смертей людей на Майдані українське суспільство потребувало змін і показало, що віддає перевагу ліберальним та демократичним цінностям, що ніяк не співпадали з цінностями, що залишились у суспільстві після радянського тоталітарного режиму. Отже, під час Революції Гідності ми можемо спостерігати поштовх до творення нової суспільної ідентичності, адже люди з усієї країни приїжджають на Майдан задля того, щоб відстоювати спільні цінності. Ми можемо бачити, що люди протягом всього часу Майдану використовують європейську та українську національну символіку. Широко використовуваними є прапори, герб з тризубом, а також звідусіль лунають українські народні та повстанські пісні. До їх списку входять: «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», «Ще не вмерла України», «Ой, у лузі червона калина» та інші. Також значною мірою були поширені пісні відомих українських виконавців, що мали проукраїнську позицію: Руслана, Святослав Вакарчук, ТНМК. Цікаво, що доволі популярною тоді була і пісня білоруської

⁵⁰. Гриневич В. Революція, війна і процес творення української нації. *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/revolution-war-nation> (дата звернення: 21.06.2022).

групи «Ляпис Трубецкой» – «Воины света»», що звучала російською мовою. Революція Гідності базувалась саме на проукраїнській національній ідеї з демократичними поглядами та принципами, використовувала саме українську символіку і була направлена на розбудову української національної ідеї. Саме з цього часу ми активно можемо чути в риториці пропагандистських російських засобів масової інформації про те, що владу в Україні захопили націоналісти, нацисти та фашисти. Адже розвиток української держави окремо від Росії є вкрай небажаним для російської влади.

Тому на протипагу Євромайдану з його проукраїнськими гаслами в Україні з'являється Антимайдан. Проплачена акція проросійською владною верхівкою України. На Антимайдані широко використовується вже радянська комуністична та російська символіка. Звучить радянська та російська музика, а люди позначають себе георгіївськими стрічками, що сьогодні є одним із символів, з якими Росія окупує українські території. Чудово зрозумілим є те, що таким чином влада Віктора Януковича заgravала, створювала картинку для проросійсько налаштованого населення. Ці демонстрації були потрібні для того, щоб показати, що не всі в Україні підтримують ідеї Євромайдану та хочуть зміни президента. Завдяки Антимайдану Віктор Янукович намагався додати собі балів легітимності. Звісно, не всі в державі підтримували ідеї Євромайдану з тих чи інших причин, хтось не підтримував саме інструменти, якими він проводився, комусь не подобався проєвропейський вибір та віддалення від ближчої йому Росії. В будь-якому разі події 2013-2014 років на Майдані та за його межами ще сильніше розділили українське суспільство на два табори. Інститутом соціальних технологій «Соціополіс» на замовлення Агентства моделювання ситуацій в 2014 році було проведено дослідження «Оцінка жителями України соціально-політичної ситуації в країні станом на січень 2014 року»⁵¹.

Це дослідження чітко ілюструє ситуацію всередині держави, адже дані

⁵¹. Інститут соціальних технологій "Соціополіс". Оцінка жителями України соціально-політичної ситуації в країні станом на січень 2014 року. *Соціополіс*. URL: https://sociopolis.ua/news_item/174. (дата звернення: 21.06.2022).

опитувань показують, що суспільство є вкрай поділеним з цього питання. З отриманих даних дослідження стало відомо, що 49% опитуваних заявляють про підтримку Євромайдану. В той ж час 45,5% опитуваних відповіли, що не підтримують його ідеї. Ще цікавішим та тим, що характеризує гостроту цього поділу є інформація про те, що більшість опитуваних дали дуже категоричні відповіді, тобто «повністю підтримую» або «повністю не підтримую». Можна говорити про те, що Євромайдан став причиною гострого поділу суспільства України, а разом з тим ще більше консолідував кожен з груп всередині себе. Причин такого відмінного бачення однієї ситуації в суспільстві однієї держави є багато. Українська територія протягом багатьох років перебувала під владою різних держав, що в свій спосіб здійснювали політику та правління на наших територіях. Це залишило певні відбитки на свідомості та ідентичності суспільства на довгі роки. Оскільки держава протягом років незалежності не займалась процесом консолідації суспільства, не вела суспільного діалогу на тему історії та героїв нашої держави, ми, зрештою, підійшли до моменту, коли напруга стала максимальною. Українське суспільство зіткнулося з протиріччями в питаннях мови, національних героїв та вектора розвитку держави. Деякі речі та непорозуміння були зумовлені тим, що між регіонами всередині держави була слабка взаємодія та комунікація, не всі люди мали змогу подорожувати та спілкуватися з громадянами з іншого кінця нашої країни. Тому основну інформацію одне про одного черпали з інформаційних джерел в телевізорі чи інтернеті. Це стало однією з причин, яка дала змогу російській пропаганді посіяти ворожнечу всередині нашої держави, а пізніше дала плацдарм для анексії Криму та окупації частини Донбасу.

Аналізуючи вплив Революції Гідності на суспільство, на його ідеали та цінності, доречно подивитись статистичні дані щодо підтримки демократії у державі. Отже, за даними Центру Разумкова за 2012 рік, ми можемо бачити, що 47% опитуваних бажають жити в країні з демократичним режимом, 24% підтримують авторитаризм і ще 17% байдужих.

За даними того ж Центру Разумкова вже за 2016 рік відсоток тих, хто підтримує демократичні цінності зріс до 51%. Проте, 18% вважають, що авторитаризм може бути корисним за певних умов. Для 13% режим не має значення.⁵²

Дані фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова за 2019-2020 рік мають подібні цифри до 2016 року. Відтак, демократію обирають 52% громадян, ще 20% вважають, що авторитаризм може бути кращим за певних обставин, а ще 19% опитуваних зазначили, що їм не має різниці, який режим буде у державі⁵³.

Ці дані свідчать про те, що так чи інакше з кожним роком відсоток людей, що бажає жити в демократичній державі, збільшується. В тому числі цей приріст відбувся завдяки Революції Гідності, коли, вийдучи на вулиці міст, люди захистили цінності, що були для них важливими, і в такий спосіб запустили зміни всередині держави та в свідомості суспільства. Також події на Майдані стали новим етапом формування української ідентичності, адже люди під час Революції Гідності продемонстрували високий рівень самоорганізації, захистили своє право на демократію, запобігли розвитку авторитаризму на нашій території, а також довели, що громадяни України можуть бути вагомими акторами на політичній арені і впливати на рішення, що приймаються в державі.

⁵². Голуб А. Порівняно з 2013-м. *Український тиждень*.

URL: <https://tyzhden.ua/Society/180947> (дата звернення: 21.06.2022).

⁵³. 52% українців вважають демократію найбільш бажаним варіантом державного устрою – опитування. *Уніан*. URL: <https://www.unian.ua/society/10850534-52-ukrajinciv-vvazhayut-demokratiyu-naybilsh-bazhanim-variantom-derzhavnogo-ustroyu-opituvannya.html> (дата звернення: 21.06.2022).

Державний процес декомунізації

Революція Гідності та війна на сході України в 2014 році завдала значного поштовху декомунізаційним процесам на державному рівні.

Для того, щоб краще зрозуміти як проходила декомунізація у сфері топоніміки, архітектури та інших символів радянської спадщини, важливо переглянути реальні події, що відбувались протягом останніх років у державі. Ознайомлення з живими прикладами дасть нам змогу глибше зануритись у розуміння цього процесу і зрозуміти, з якими випробуваннями він стикався та стикається.

В першу чергу хочеться звернути увагу на те, яка система протидії була встановлена для того, щоб у разі спроби невиконання декомунізаційного закону на місцях, все ж таки він був здійснений. Отже, якщо протягом 6 місяців місцева рада не здійснює декомунізацію всіх топонімів та символіки, цей обов'язок вже перекладається на міського чи сільського голову. Після чого у нього є ще 3 місяці на здійснення вимог закону. Далі цей обов'язок переноситься на голову обласної державної адміністрації, який теж має провести декомунізацію протягом 3 місяців. Врешті-решт, якщо вимоги закону не були здійснені, декомунізацію буде проводити вже Кабінет Міністрів України. Варто зазначити, що всі декомунізаційні зміни повинні здійснюватися із побажаннями громадськості, рекомендаціями науковців та Українського інституту національної пам'яті. «Діяльність підприємств, установ та організацій, які у встановлений термін не приведуть свої назви, документи, символіку у відповідність із законом, буде припинено в судовому порядку за поданням органів юстиції. Це стосується і громадських організацій та політичних партій, а також медіа, які займатимуться пропагандою тоталітарних режимів!»⁵⁴

⁵⁴. Шамайда Т. Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди. *Тексту.org.ua*.

URL: https://texty.org.ua/articles/59999/Vse_pro_dekomunizaciju_Jak_pracuvatyme_zakon_pro-59999/ (дата звернення: 21.06.2022).

Після подій Революції Гідності в державі розпочався новий етап «ленінопаду». На цей раз пам'ятники Леніну та радянським політичним діячам прибирали з публічного простору міст вже організовано та відповідно до закону. Проте, протягом процесу демонтажу пам'ятників можна помітити велике число спроб ухилитися та обійти декомунізаційний закон. Одним з прикладів таких хитрощів є те, як зберегли погруддя Леоніду Брежнєву в місті Кам'янське. Його вдалось недекомунізувати з простору міста, адже місцева влада музеєфікувала його та територію парку поруч з ним. Тепер вважається, що пам'ятник знаходиться в музеї, хоча фактично це не так. Навіть в 2020 році під час реконструкції парку бюст було збережено і перенесено в іншу його частину. Володимир В'ятрович вважає, що «пам'ятник має бути демонтований. Він чітко підпадає під вимоги Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Брежнєв займав керівні посади в комуністичній партії та СРСР, а значить, має бути усунутий із публічного простору. А оголошення території навколо пам'ятника музеєм абсолютно суперечить нормам закону про музейну справу, бо музей – це установа зі своїми фондами, експонатами, приміщеннями.»⁵⁵

Також із значними перепонами стикались і перейменування населених пунктів та назв вулиць. У зв'язку з регіональними особливостями та певними локальними ідентичностями українців не всі були готові до змін назв з тих чи інших причин. Хтось не хотів розлучатись із старими радянськими назвами, а хтось був проти нових запропонованих. Зі значними перепонами у перейменуванні зіткнулось і місто Комсомольськ, що знаходилось в Полтавській області. Значна кількість мешканців виступала проти перейменування міста, а міська рада та голова міста шукали обхідні шляхи, щоб зберегти стару назву.

⁵⁵. Дим Н. Недекомунізований пам'ятник Брежнєву в Кам'янському ще й поремонтують бюджетним коштом. УІНП обурюється. *Новинарня*.
URL: <https://novynarnia.com/2017/02/22/nedekomunizovaniy-pam-yatnik-brezhnyevu-v-kam-yanskomu-shhe-y-poremontuyut-byudzhethnim-koshtom/> (дата звернення: 21.06.2022).

Вони запропонували розшифрувати назву міста по-новому, а саме «за їхньою версією, Комсомол – це вже не «Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді», а «Колектив Молодих Соціально Мотивованих Людей Справжніх Козаків»⁵⁶. Сьогодні місто носить назву Горішні Плавні і відображає назву козацького селища, що колись знаходилось на його території.

Тривалий час не могли перейменувати й обласні центри – Кіровоград та Дніпропетровськ.

В Кіровограді багато років провадилась кампанія за перейменування міста на нібито історичну назву часів Російської імперії «Єлисаветград». Після Революції Гідності ця ідея отримала шалений спротив від патріотично налаштованої частини суспільства, яка не хотіла щоб місто носило назву, пов'язану з російською імператрицею. Але і серед патріотичного населення не було узгодженості. Різні групи пропонували свої назви: Златопіль, Ексампей, Лелеків, Інгульськ тощо. В місті проводились мітинги на підтримку тієї чи іншої назви, періодично виникали сутички між прихильниками різних варіантів. А місцева влада навіть проводила незаконний місцевий референдум, на якому намагались легімітизувати назву «Єлисаветград». Після того як не було знайдено компромісу між прихильниками двох найбільш популярних назв Єлисаветград та Інгульськ, виникла ідея перейменувати місто на честь творця українського театру, драматурга Марка Кропивницького. Верховна Рада України підтримала таку пропозицію і місто отримало назву Кропивницький. Однак проросійська частина політикуму та містян досі не визнає легітимності того голосування. Були позови до Верховного Суду України, а деякі ЗМІ та церква московського патріархату і досі називають місто Кіровоградом або ж Єлисаветградом.

Міська влада Дніпропетровська також гальмувала прийняття рішення про перейменування міста. Виникла навіть пропозиція лишити місту стару назву, але

⁵⁶. П'єцух М. Як місто Комсомольськ об'єдналося проти села Горішні Плавні. *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/30/7110126/> (дата звернення: 21.06.2022).

щоб це було не на честь комуніста Петровського, а на честь Святого Петра. Проте Верховна Рада України ухвалила рішення перейменувати місто на Дніпро⁵⁷.

В результаті декомунізації та пошуку нових назв для населених пунктів на карті України з'явилося багато назв, що були позбавлені історичної забарвленості і стали нейтральні. Багато сіл та містечок отримали назви Вишневе, Степове чи Мирноград.

З плином часу ми можемо констатувати те, що хоч перейменування назв відбувались не так давно і стикались з труднощами та несприйняттям, більшість назв вже стали звичними для українців. Цікаво, що сьогодні покоління, що народилось вже в незалежній Україні не згадає, що Маріуполь під час радянської влади носив назву Жданов, а Алчевськ — Комунарськ . Так само кияни вже не згадують, що колись Майдан Незалежності носив назву Жовтневої революції, а вулиці Банкова та Грушевського були вулицями Орджонікідзе та Кірова відповідно.

Питання, яке залишається не вирішеним протягом багатьох років у сфері декомунізації назв - це перейменування Дніпропетровської та Кіровоградської областей. Оскільки ці області згадуються у Конституції України, процес їх перейменування є набагато складнішим, адже потребує змін до неї і прийняття закону, що повинен пройти перевірку Конституційного Суду України.

Важливим рішенням до шляху декомунізації була заборона діяльності Комуністичної партії в Україні. Це рішення було прийняте з огляду на декомунізаційний пакет законів. Лідери КПУ звісно намагались оскаржити рішення в суді, проте Вищим адміністративним судом було постановлено, що «касаційна скарга є необґрунтованою, а викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи, оскільки заявник не наводить підстав,

⁵⁷. Дніпропетровськ перейменували на Дніпро. *bbc.com*.

URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/05/160519_dnipro_rename_vc (дата звернення: 21.06.2022).

які б дозволили вважати, що суд неправильно застосував норми матеріального або процесуального права.»⁵⁸

Декомунізація торкнулась і державних свят. В 2015 році було підписано указ про відзначення 8 травня Дня пам'яті та примирення. 18 квітня 2022 року відбулась спроба скасувати 9 травня як День перемоги і натомість святкувати День Європи, але ця спроба була безуспішна.

Також за цей період державним святом стало Різдво християн західного обряду, яке святкують 25 грудня. А замість 23 лютого, Дня захисника Вітчизни, ми почали святкувати 14 жовтня — День захисника та захисниці України.

Такі зміни до календаря свят направлені на зменшення впливу радянських звичаїв на наше суспільство.

Протягом останніх років держава вжила значну кількість заходів задля того, щоб відійти від комуністичного минулого в сфері громадського простору.

Співробітник Українського інституту національної пам'яті Богдан Короленко станом на квітень 2021 року наводить статистичні дані декомунізації. Він зазначає, що декомунізація це «понад 51 тисяча перейменованих об'єктів топоніміки України, це 991 перейменованій населений пункт, це близько 2,5 тисячі демонтованих пам'ятників та пам'ятних знаків, що містили символіку комуністичного тоталітарного режиму.»⁵⁹

Сьогодні ми бачимо, що значна частина декомунізаційного процесу, що провадилась на державному рівні вже завершена. І хоча вона стикалась з різними труднощами, перепонами, інколи несприйняттям зі сторони громадськості, врешті-решт реформування здійснилось доволі швидко, адже станом на 2016 рік більшу частину запланованих декомунізаційних дій було здійснено.

⁵⁸. Белоус О. В Україні остаточно заборонили Комуністичну партію. *ZN.ua*.
URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/v-ukrayini-ostatochno-zaboronili-komunistichnu-partiyu-197736_.html (дата звернення: 21.06.2022).

⁵⁹. Гуш Ю. Шість років перейменувань: Чому в Україні забуксувала декомунізація. *Історична Правда*.
URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/04/5/159270/> (дата звернення: 21.06.2022)

Розділ III. Декомунізація в умовах війни з Росією

Сьогодні, коли Україна веде повномасштабну війну з Російською Федерацією, ми можемо спостерігати загострене бажання перейменування та позбавлення від всього, що пов'язане з Радянським Союзом та Росією. Ті питання в сфері державної декомунізації, що не були вирішені протягом останніх років, сьогодні можуть доволі швидко зазнати змін.

В українському суспільстві як серед звичайних громадян, так і у владній верхівці відбулось переосмислення історичних процесів, що призвело до того, що навіть ті, хто не підтримував декомунізацію та чинив їй опір, став прихильником позбавлення України від російських символів .

Я вважаю, що цей процес швидше можна назвати дерусифікацією, деімперіалізацією та деколонізацією, адже декомунізація це в першу чергу відхід від радянського комуністичного стилю мислення та символів.

Деімперіалізація та деколонізація - це процес позбавлення колишньої колонії від імперської спадщини. Він багато в чому перекликається з декомунізацією, адже направлений як на зміну назв, демонтаж пам'ятників, так і на переосмислення історичних подій.

Від моменту поглинання українських земель Московським царством, а потім і Російською імперією загарбник вчинив багато дій, які були направлені на знищення ідентичності українців. Російська імперська влада в усі роки свого панування в Україні намагалась розмити кордони між російським та українським, знищити культуру, мову, звичаї. Метою окупанта було знищення українства як такого. Для цього використовувались різні інструменти та методи, починаючи від зміни історії, заборони української мови до розправ над тими, хто опирався знищенню української культури.

За правління Петра I для позначення українських земель розпочали вживати термін Малоросія, який використовувався для просування імперського нарративу

про триєдність російського народу: великоросів, малоросів та білорусів. Русифікація та колонізація України мала значні успіхи. Українська культура та література перебували на маргінесах. Українська мова вважалась мовою неосвіченого селянства. Церква, школа, театр, місцеве самоврядування, судочинство – все це послуговувалось виключно російською мовою. Саме поняття «Україна» зникло з порядку денного, натомість ми отримали «малороссию» та «новороссию».

Сьогодні ми бачимо, що українському суспільству декомунізації недостатньо і воно бажає повного усунення того, що має будь-яке відношення до Росії, в тому числі імперське.

За підрахунками активістів громадської організації «Світанок», в кожній області України нараховується понад півтисячі назв, які тим чи іншим чином пов'язані з російськими режими. Доцільно зауважити, що деякі білоруські назви також підпали під перейменування.

Одним з перших міст, яке змінило назви вулиць, які були пов'язані з Росією і російськими діячами, було Івано-Франківськ. 13 квітня міська рада Івано-Франківська ухвалила рішення щодо перейменування 25 вулиць. Проте, рішення міської ради піддалось критиці містян і науковців з усієї України. Адже цим рішенням під перейменування потрапили і вулиці Репіна та Академіка Сахарова. Зважаючи на те, яку реакцію викликало перейменування, було вирішено повернути назви цих двох вулиць на мапу обласного центру.

Було перейменовано велику кількість вулиць, що носили назву Московська. 12 березня влада міста Ніжин, що на Чернігівщині, перейменувала вулицю Московську на честь Станіслава Прощенка, який загинув, обороняючи місто від російських військ. 29 березня в Миколаєві вулицю Московську перейменували на Маріупольську, з такою ініціативою виступив міський голова Олександр Сенкевич. А 30 березня не стало і найзахіднішої в Україні вулиці Московської, що в Чопі. Тепер вона називається на честь Героїв України.

21 квітня 30 вулиць, назви яких пов'язані з Росією, були перейменовані у Дніпрі. Також російських назв позбулись і у Кропивницькому. Там депутати проголосували за перейменування 20 вулиць.

Про необхідність видалення російських маркерів з вулиць українських міст говорять і міські голови Харкова та Одеси. «Всі топоніми, які так чи інакше пов'язані з РФ або можуть бути її символами, замінимо... Стосовно проспекту Жукова та іншого, що використовується РФ в пропагандистських цілях, - все буде перейменовано.»⁶⁰

Дерусифікація торкнулась не лише назв вулиць. Так, наприклад, у Києві розпочався процес перейменування кількох станцій метро. На жаль, цей процес стикається з тим, що зміни хочуть ухвалювати дуже швидко, непрозоро, а місцями і бездумно. Значною проблемою є те, що у держави поки що немає зручного інструментарію для того, щоб проводити опитування та голосування такого рівня. Коли проводилось голосування про зміну назв станцій київського метро до голосування могли долучатись всі охочі та мали можливість голосувати по декілька раз.

В подальшому процедура зміни назв буде відбуватись наступним чином:

1. Експертна комісія визначатиме доцільність щодо перейменування кожної вулиці;
2. Після комісії за кожну вулицю рейтинговим голосуванням обиратимуть нову назву в додатку «Київ Цифровий»;
3. За результатами голосування у додатку остаточне рішення прийматимуть депутати.»⁶¹

⁶⁰. Терехов пообіцяв перейменувати проспект Жукова в Харкові. *Interfax-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/833845.html> (дата звернення: 21.06.2022).

⁶¹. Загородній М. (Не)лагідна дерусифікація: що відбувається з перейменуваннями вулиць у Києві. *Українська Правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/25/248786/> (дата звернення: 21.06.2022).

За цією процедурою вже розпочато процес перейменування 296 вулиць, назви яких пов'язані з Росією. Експертною комісією було надано пропозиції щодо перейменування кожної з вулиць, окрім того свої назви могли пропонувати й прості кияни. 15 червня 2022 року розпочалось голосування у додатку «Київ Цифровий», воно тривало до 19 червня.

Серед нових назв, які пропонувались для перейменування, є ті, що увічнюють пам'ять героїв новітньої російсько-української війни. Вулицю Жолудева пропонується перейменувати на Олександра Махова, Волгоградську — на Романа Ратушного, Багратіона — на Максима Левіна, Маршала Малиновського — на Героїв полку «Азов», Пушкінську — на Євгена Чикаленка тощо.

Проте і ця процедура не є ідеальною. Адже одночасно відбувалось голосування за майже 300 вулиць, кожна з яких мала кілька варіантів нових назв, запропонованих експертною комісією, і близько десятка варіантів від громадськості. Це призвело до того, що за перші вулиці в списку проголосувало в кілька разів більше людей, ніж за ті, що були у другій його частині.

Загалом велика кількість вулиць, що пов'язані з Росією, отримали свою назву під час режиму Радянського Союзу, відтак, цей процес теж можна віднести певним чином до декомунізації. Тут є певні суперечливі питання. Наприклад, вулиці під назвою Монгольська, Таджикицька, Узбецька, Туркменська ніяк напряду не пов'язані з Росією, але можна говорити про те, що ці назви були введені для утворення нарративу «братських народів» та мають радянське смислове навантаження. Тож, таким чином, стоїть питання того чи потрібно перейменовувати ці вулиці.

Також з вулиць українських міст почали зникати пам'ятники російським письменникам, радянським солдатам і танкам.

Перший радянський танк було демонтовано в Мукачеві 11 квітня. Згодом танки зникли з площ багатьох українських міст. В деяких з них танки було перенесено до меморіалів Другої світової війни, як от в Житомирі та Рівному.

Одним з найгучніших демонтажів подібних пам'ятників стало знесення Арки Дружби народів у Києві, якого активісти вимагали багато років.

Відбувся і демонтаж пам'ятників Жукову та Невському у Харкові.

За даними соціологічної групи «Рейтинг», 76% суспільства підтримують зміну російських назв⁶². Повну дерусифікацію України сьогодні підтримує понад 65% суспільства. 71% українців виступають за те, щоб демонтувати всі пам'ятники, пов'язані з Росією, а 62% - за повну заборону російської музичної та кінопродукції. А от вилучення творів російських письменників зі шкільної програми підтримують лише 35% респондентів⁶³.

Важливість процесу деколонізації пояснив заступник голови Українського інституту національної пам'яті, кандидат історичних наук Володимир Тиліщак: «Перед нами, українцями, стоїть завдання великого переосмислення нашого минулого, нашої культури. Той процес, який ми називаємо декомунізацією та який набув загальнодержавного рівня після Революції гідності, потребує продовження. Український інститут національної пам'яті почав працювати над осмисленням нашого минулого того періоду, коли українські землі були в складі Російської імперії, та пам'яті про нього ще кілька років тому. Коли йдеться про пам'ятники, назви, присвячені російським діячам, якими рясніють наші міста, ми повинні розуміти, що у більшості вони присвячені не просто діячам культури, а тим, кого, за влучним висловом Еви Томпсон, можна назвати трубадурами імперії. Ці назви, пам'ятники не були ініціативою місцевих громад. Вони були нав'язані імперським центром, щоб прив'язати українську історію, культуру до

⁶². Соціологічна група Рейтинг. Восьме загальнонаціональне опитування: україна в умовах війни (6 квітня 2022). *Соціологічна група Рейтинг*.

URL: https://web.archive.org/web/20220426182631/https://ratinggroup.ua/research/ukraine/v-osmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.06.2022).

⁶³. Соціологічна група Рейтинг. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). *Соціологічна група Рейтинг*.

URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.06.2022).

імперії»⁶⁴

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну змусило багатьох переосмислити ті процеси, які відбувались на нашій території протягом багатьох років, в тому числі і за часів нашої незалежності. Дерусифікація стала неминучим наслідком політики сусідньої країни. Цей процес триватиме не один рік, але він є вже незворотнім. Українське суспільство з кожним роком все більше українізується, а виклики, які ставить Російська Федерація перед нами, тільки задають швидших темпів цим процесам.

⁶⁴. Дим Н. Історичний спротив: у Інституті нацпам'яті прокоментували потребу деколонізації. *Новинарня*. URL: <https://novynarnia.com/2022/04/14/istorychnyj-sprotyv-u-instytuti-naczpamyati-prokomentuvaly-potrebu-dekolonizacziyi/> (дата звернення: 21.06.2022).

Висновки

Проведене дослідження дало нам змогу зрозуміти, що декомунізація - це процес, що зачіпає багато сфер людського життя та діяльності. Адже, декомунізація впливає на політичну свідомість, ідентичність громадян, а також на їх цінності та уподобання. Відбувається процес переосмислення цілого періоду часу, що залишив відбиток на способі мислення українців. Звісно, декомунізація також здійснюється за допомогою державного інструментарію та її політики у сфері перейменування вулиць та міст, демонтажу пам'ятників, визначенні нових національних свят, творення національних міфів, а також провадження державної політики пам'яті, що має на меті створити більш об'єднане та консолідоване суспільство. Під час дослідження ми визначили, що політика пам'яті є важливим елементом творення національної ідентичності громадян всередині держави, адже таким чином держава забезпечує формування уніфікованого сприйняття історії і відповідно усуває можливі майданчики для конфліктів всередині суспільства. Звісно, цей процес є тривалим, і якщо брати Українську державу, то займатись ним почали відносно недавно, а тому важко прослідкувати, якісь фундаментальні зміни у суспільстві. Проте, вони все ж таки наявні. Ці зміни ми могли побачити, аналізуючи та порівнюючи соціологічні дослідження стосовно вжитку української мови, відношення до Голодомору, ставлення до Леніна та Сталіна, а також до декомунізації в цілому.

Також, на прикладі світових держав ми простежили як декомунізація здійснювалась в інших умовах та історичних контекстах. Ми зрозуміли, що цей процес так чи інакше відбувався в усіх державах колишнього Радянського Союзу, проте, з огляду на політичні особливості, відбувався по-різному. Деякі держави пішли шляхом люстрації та усунення від влади діячів, які були причетні до комуністичного радянського режиму. В інших ж повноцінна люстрація не відбулась. Так само як це не відбулось і в Україні. Разом з тим, ми змогли помітити, що український процес державної декомунізації побудований на світовому досвіді та базується на Резолюції Парламентської Асамблеї ОБСЄ та

Ради Європи, а також на Декларації Європейського Парламенту. Цікавим був той факт, що сьогодні Європейські держави, натхненні декомунізаційними провадженнями в Україні, почали позичати певні його елементи і впроваджувати їх в себе.

Також ми дослідили, що декомунізація протягом років незалежності мала певний хвильовий характер, а перші спроби її провадити зустрічали з несприйняттям та засудженням. Відтак, перший декомунізаційний нормативно-правовий акт в Україні був виданий Президентом Віктором Ющенком стосовно вшанування пам'яті жертв Голодомору. Він містив в собі засудження радянського тоталітарного режиму, демонтаж пам'ятників та перейменування топонімів. Однак він був забутий та не здійснений на практиці, адже в той час це питання не було актуальним. Таким чином, питання декомунізації на державному рівні наступного разу піднялось тільки після подій Революції Гідності в 2014 році. В суспільстві почалось творення нової об'єднаної загальноукраїнської ідентичності, що була направлена на європейський розвиток. Відповідно, нам було необхідно переосмислити період радянської держави, зрозуміти та засудити її за злочини, що були здійснені режимом. Процес декомунізації, що запустився в 2015 році разом з прийняттям декомунізаційного пакету законів, стикався з багатьма перепонами на своєму шляху. Основна частина процесу зміни топонімів та демонтажу пам'ятників відбулась протягом перших років дії законів, після чого питання вирішувались вже точково. Громадянське суспільство не завжди було готове змінювати назви чи позбуватись від місць пам'яті у вигляді пам'ятників комуністичним діячам. Так само влада на місцях шукала прогалини в законі та робила спроби його не виконувати. Суспільство в цьому питанні було дуже поділене. Ми це бачимо в статистичних даних, що наводились у дослідженні. Гострим є поділ саме по регіонах, адже на заході декомунізацію здебільшого сприймають позитивно, але чим східніше регіон, чим більше він був під впливом від радянської держави та пізніше Росії, тим сильніше несприйняття декомунізації.

Разом з тим, коли декомунізація та державна політика пам'яті мали на меті об'єднати наше суспільство в одному історичному просторі, вийшло так, що на перший погляд вони його ще більше розділили. Проте, на мою думку, ці процеси є поступовими і хоча першопочатково не сприймаються суспільством, так чи інакше закладають перші цеглини в формуванні нової політичної свідомості суспільства.

На жаль, ці процеси набирають нових обертів та відбуваються за допомогою зовнішніх факторів. Революція Гідності, анексія та окупація, повномасштабна війна з Росією, вони надають декомунізації особливого значення, адже сьогодні ми можемо бачити, що суспільство гостро бажає відійти від всього російського. На порядку денному українського суспільства постає питання не тільки декомунізації, а і деімперіалізації та деколонізації відповідно. Оскільки такі зміни відбуваються дуже швидко, суспільство не має можливості провести суспільний діалог між собою, тобто втрачається один з елементів, що допоміг би у формуванні якісно нових ідентичностей та політичної свідомості громадян. Незважаючи на це, українці чудово продемонстрували вміння об'єднуватись та допомагати одне одному після вторгнення 24 лютого, не звертаючи уваги на всі розбіжності, що були в суспільстві до цього. Можна говорити про те, що сьогодні процеси декомунізації перевертілись і стали частиною більшого процесу деколонізації та дерусифікації. Українське суспільство спочатку поступово відходило від радянської спадщини та українізувалось, здобуваючи та розвиваючи свої національні культурні особливості. Сьогодні ці процеси відбуваються шаленими темпами, а таким чином, побачити їх наслідки та проаналізувати їх якість ми зможемо тільки через певний проміжок часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белоус О. Більше 90% громадян вважають себе етнічними українцями. *ZN.ua*. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/bilshe-90-gromadyan-vvazhayut-sebe-etnichnimi-ukrayincyami-239470_.html (дата звернення: 21.06.2022).
2. Белоус О. В Україні остаточно заборонили Комуністичну партію. *ZN.ua*. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/v-ukrayini-ostatochno-zaboronili-komunistichnu-partiyu-197736_.html (дата звернення: 21.06.2022).
3. Бюро по документации и расследованию преступлений коммунизма Службы уголовного розыска и расследования Полиции Чешской Республики. *policie.cz*. URL: <https://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-ruska-verze.aspx> (дата звернення: 21.06.2022).
4. Водяний А. В Україні залишилося лише 5% етнічних росіян. 80% назвали рідною українську мову. *Ліга.новини*. URL: <https://news.liga.net/ua/society/news/v-ukraine-ostalos-tolko-5-etnicheskih-russkih-80-nazvali-rodnyum-ukrainskiy-yazyk> (дата звернення: 21.06.2022).
5. Голуб А. Порівняно з 2013-м. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/Society/180947> (дата звернення: 21.06.2022).
6. Гончарова К. "Час надолужити згаяне". Польща зносить радянські пам'ятники на тлі війни в Україні. *РБК-Україна*. URL: <https://travel.rbc.ua/ukr/show/vremya-naverstat-upushchennoe-polsha-snosit-1650449039.html> (дата звернення: 21.06.2022).
7. Гриневич В. Революція, війна і процес творення української нації. *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/revolution-war-nation> (дата звернення: 21.06.2022).
8. Гуш Ю. Шість років перейменувань: Чому в Україні забуксувала декомунізація. *Історична Правда*. URL:

<https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/04/5/159270/> (дата звернення: 21.06.2022).

9. Дим Н. Історичний спротив: у Інституті нацпам'яті прокоментували потребу деколонізації. *Новинарня*. URL:

<https://novynarnia.com/2022/04/14/istorychnyj-sprotyv-u-instytutu-naczpramyati-prokomentuvaly-potrebu-dekolonizacziyi/> (дата звернення: 21.06.2022).

10. Дим Н. Недекомунізований пам'ятник Брежнєву в Кам'янському ще й поремонтують бюджетним коштом. УІНП обурюється. *Новинарня*. URL:

<https://novynarnia.com/2017/02/22/nedekomunizovaniy-pam-yatnik-brezhnyevu-v-kam-yanskomu-shhe-y-poremontuyut-byudzhetnim-koshtom/> (дата звернення: 21.06.2022).

11. Дніпропетровськ перейменували на Дніпро. *bbs.com*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/05/160519_dnipro_rename_vc (дата звернення: 21.06.2022).

12. Експерт: декомунізація відбувається незалежно від волі політиків. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/News/136514> (дата звернення: 21.06.2022).

13. Загородній М. (Не)лагідна дерусифікація: що відбувається з перейменуваннями вулиць у Києві. *Українська Правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/25/248786/> (дата звернення: 21.06.2022).

14. Закон про протиправність комуністичного режиму та про боротьбу з ним. *Посольство Чеської Республіки в Києві*. URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/vyrovnavani_s_minulosti/x2012_09_24/index.html (дата звернення: 21.06.2022).

15. Зінченко О. Чому Польщі вдалося? Люстрація і загальна декомунізація як економічні чинники (ЧАСТИНА 2). *Тексти.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/articles/44154/Chomu_Polshhi_vdalosa_Lustracija_i_zagalna_de_komunizacija-44154/ (дата звернення: 21.06.2022).

16. Інститут соціальних технологій "Соціополіс". Оцінка жителями України соціально-політичної ситуації в країні станом на січень 2014 року. *Соціополіс*. URL: https://sociopolis.ua/news_item/174. (дата звернення: 21.06.2022).
17. Кабінет Міністрів України. Деякі питання Українського інституту національної пам'яті. *Gov.ua*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/247793752> (дата звернення: 21.06.2022).
18. Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний контекст. *Українознавчий альманах*. 2016. Т. 16. С. 66. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/161/153> (дата звернення: 21.06.2022).
19. Кулик І. Недостатньо відкрити архіви, потрібна декомунізація в головах – Ігор Кулик про посткомуністичну Чехію. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/new-folder-2/nedostatn-o-prosto-vidkryty-arkhivy-vazhlyvo-zrobyty-dekomunizatsiiu-u-holovakh-ihor-kulyk> (дата звернення: 21.06.2022).
20. Любарець А. В. Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005-2015 рр.). Київ, 2017. URL: http://history.org.ua/uploads/editor-files/2017_08/59a54d722923e.pdf (дата звернення: 21.06.2022).
21. Махун С. Януш Куртика: «Історична політика – це справа держави». *ZN.ua*. URL: https://zn.ua/ukr/internal/yanush_kurtika_istorichna_politika__tse_sprava_derzhavi.html (дата звернення: 21.06.2022).
22. Мосендз А. Декомунізація Латвії розпочалася з демонтажу радянських пам'ятників – історик. *УНН - Українські Національні Новини*. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1463208-dekomunizatsiya-latviyi-rozpochalasya-z-demontazhu-radyanskikh-pamyatnikiv-istorik> (дата звернення: 21.06.2022).
23. Огієнко В. Віднайти свій шлях. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/History/76469> (дата звернення: 21.06.2022).

24. Огієнко В. Невилікувані хвороби минулого. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/History/86570> (дата звернення: 21.06.2022).
25. Пам'ятник Леніну давно був поза законом – "голос" Ющенко. *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/9/7005759/> (дата звернення: 21.06.2022).
26. П'єцух М. Як місто Комсомольськ об'єдналося проти села Горішні Плавні. *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/30/7110126/> (дата звернення: 21.06.2022).
27. Пилип Л. Люстрація як «очищення». Литовський досвід. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24507841.html> (дата звернення: 21.06.2022).
28. Писанська Н. Історична справедливість і ностальгія: як відбувалась декомунізація у Німеччині. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27159005.html> (дата звернення: 21.06.2022).
29. Понад 1000 міст і сіл в Україні декомунізовані. *bbc.com*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/11/161107_7_november_decommunization_results_sd (дата звернення: 21.06.2022).
30. Прес-служба Українського ін-ту нац. пам'яті. Головні новації законів «невідкладної декомунізації». *Земля і Воля*. URL: http://zemlyaivolya.net/news/golovni_novatsii_zakoniv_nevidkladnoi_dekomunizatsii.html (дата звернення: 21.06.2022).
31. Прес-центр Центру досліджень визвольного руху. Завдяки доступу до архівів у Польщі люстрували 20 тисяч публічних осіб. *Центр досліджень визвольного руху*. URL: <http://vr.komkor.in.ua/?p=22975> (дата звернення: 21.06.2022).
32. Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. *Верховна Рада України Законодавство України*.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432/2009#Text> (дата звернення: 21.06.2022).

33. Проект Закону про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917 - 1991 років. *Верховна Рада України офіційний веб-портал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54651 (дата звернення: 21.06.2022).

34. Проект Закону про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки. *Верховна Рада України офіційний веб-портал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54670 (дата звернення: 21.06.2022).

35. Проект Закону про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. *Верховна Рада України офіційний веб-портал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54689 (дата звернення: 21.06.2022).

36. Проект Закону про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 - 1945 років. *Верховна Рада України офіційний веб-портал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54649 (дата звернення: 21.06.2022).

37. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. *Державний комітет статистики України*. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 21.06.2022).

38. Рябенко С. Денацифікація німеччини: уроки для України. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/67750> (дата звернення: 21.06.2022).

39. Соціологічна група Рейтинг. Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (6 квітня 2022). *Соціологічна група*

Рейтинг. URL:

https://web.archive.org/web/20220426182631/https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.06.2022).

40. Соціологічна група Рейтинг. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). *Соціологічна група Рейтинг*. URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.06.2022).

41. Соціологічна група Рейтинг. Динаміка ставлення до голодомору листопад 2015. *Соціологічна група Рейтинг*. URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2015.html (дата звернення: 21.06.2022).

42. Соціологічна група Рейтинг. Динаміка ставлення українців до голодомору 1932-33 рр. *Соціологічна група Рейтинг*. URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_ukraincev_k_golodomoru_1932-33_gg.html (дата звернення: 21.06.2022).

43. Соціологічна група Рейтинг. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. *Соціологічна група Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizatsii_v_ukraine.html (дата звернення: 21.06.2022).

44. Ставлення українців до Леніна погіршилося вдвічі, до Сталіна – втричі, зріс рівень підтримки ОУН-УПА та сучасної української армії – соціологія. *bykvu.com*. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/stavlennia-ukraintsiv-dolenina-pohirshylosia-vdvichi-do-stalina-vtrychi-zris-riven-pidtrymky-oun-upa-ta-suchasnoi-ukrainskoi-armii-sotsiolohiia/> (дата звернення: 21.06.2022).

45. Стриха М. В. Що нам робити з нашою історією?. *Академія наук вищої школи України*. URL: <http://anvsu.org.ua/striha-m-v-shho-nam-robiti-z-nashoju-istor/> (дата звернення: 21.06.2022).

46. Терехов пообіцяв перейменувати проспект Жукова в Харкові. *Interfax-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/833845.html> (дата звернення: 21.06.2022).
47. Українцями себе вважають 86% громадян, - опитування Центру Разумкова Джерело. *Цензор.нет*. URL: <https://censor.net/ua/n419744> (дата звернення: 21.06.2022).
48. Фонд демократичної ініціативи ім. Ілька Кучеріва. Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. *Фонд демократичної ініціативи імені Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naseleण्या-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (дата звернення: 21.06.2022).
49. Шамайда Т. Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди. *Тексти.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/articles/59999/Vse_pro_dekomunizaciju_Jak_pracuvatyme_zakon_pro-59999/ (дата звернення: 21.06.2022).
50. Шеремет П. Віктор Ющенко: Все, що переживає Порошенко, я пережив у своїй практиці. *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/12/29/7053606/> (дата звернення: 21.06.2022).
51. Юзич І. Як декомунізувалася Литва. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/35448> (дата звернення: 21.06.2022).
52. 52% українців вважають демократію найбільш бажаним варіантом державного устрою – опитування. *Уніан*. URL: <https://www.unian.ua/society/10850534-52-ukrajinciv-vvazhayut-demokratiyu-naubilsh-bazhanim-variantom-derzhavnogo-ustroyu-opituvannya.html> (дата звернення: 21.06.2022).

Анотація
Дипломної роботи

Тема: Декомунізаційні процеси в Україні

Студент: Грицак Ростислав Любомирович

Рік навчання: 4

Факультет: Факультет Соціальних Наук та Соціальних Технологій

Науковий керівник: Голіченко Тетяна Самійлівна, кандидат філософських наук,
доцент

Рецензент:

Захищена “ ___ ” _____ 20__ р.

Короткий зміст роботи: робота присвячена вивченню декомунізаційного процесу в Україні та його впливу на суспільство. Робота поділена на три розділи, в кожному з яких розповідається про певні аспекти декомунізації. У першому розділі було вивчено декомунізацію як процес подолання наслідків комуністичної ідеології. Під час аналізу звертаємось до визначення поняття «декомунізація», окреслюємо основні особливості декомунізаційних процесів в країнах колишнього «соціалістичного табору», а також до витоків та законодавчого формування декомунізації в Україні. У другому розділі вивчаємо початок та розвиток декомунізації в Україні, детальніше аналізуємо складову ідентичності та політичної свідомості суспільства. Третій розділ присвячений декомунізації в період повномасштабної війни України з Російською Федерацією. У висновку було зазначено, що декомунізація - це логічний та поступовий процес, який розпочався в 1991 році з отриманням незалежності України. Він стикався з багатьма перепонами на своєму шляху, особливо коли йшлося про впровадження його як частини державної політики. Цей процес мав хвильовий характер, а протягом останніх років набув шалених темпів, адже значною мірою був викликаний зовнішніми факторами.